

Rumeysa GÜVEN

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
İstanbul/TÜRKİYE
rumeysabayram12@gmail.com
ORCID *

**CEVDET PAŞAZÂDE ALİ
SEDÂD'IN ARUZA DAİR
RİSALESİ: ARÛZ-I OSMÂNÎ**

CEVDET PASHAZADE ALİ SEDAD'S
TREATISE ON ARUZ: ARUZ-I
OSMANI

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 22.02.2022
Kabul Tarihi: 18.03.2022
Yayımlanma Tarihi: 30.04.2022

Article Information: Research Article
Received Date: 22.02.2022
Accepted Date: 18.03.2022
Date Published: 30.04.2022

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Güven, Rumeysa, "Cevdet Paşazâde Ali Sedâd'ın Aruza Dair Risalesi: *Arûz-ı Osmânî*", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 8, Sayı 16, Bahar 2022, s. 272-314.

Güven, Rumeysa, "Cevdet Pashazade Ali Sedad's Treatise on Aruz: *Aruz-ı Osmani*", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 8, Volume 16, Spring 2022, p. 272-314.

[10.28981/hikmet.1077613](https://doi.org/10.28981/hikmet.1077613)

Rumeysa GÜVEN

CEVDET PAŞAZÂDE ALİ SEDÂD'IN ARUZA DAİR RİSALESİ: ARÛZ-I OSMÂNÎ*

CEVDET PASHAZADE ALİ SEDAD'S TREATİSE ON ARUZ: ARUZ-I OSMANI

ÖZ

Arap asıllı dil ve edebiyat âlimi Halîl b. Ahmed'in sisteme kavuşturduğu "aruz" ilmi, Arap edebiyatında neşet etmiş olup buradan Fars ve Türk edebiyatlarına intikal etmiştir. İran edebiyatı teorisyenleri 11. yüzyıldan itibaren Araplardan aldıkları "aruz"u kendi dillerine uygun hâle getirerek sistemleştirmişlerdir. Türkler ise ilk olarak Arap edebiyatı kaynaklarını kullansalar da "aruz"u genel olarak kendi dil ve edebiyatlarına daha yakın olarak gördükleri İranlılardan almışlardır. Aruz'a dair ilk eserler, Arap ve Fars yazarlarının bu konuya hasredilmiş eserlerinin çevirisinden ibaret iken zamanla Türk şiirinin aruza intibakının belirli bir seviyeye gelmesi ile aruza dair Türkçe eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu makalede; 19. yüzyılda, Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu Alî Sedâd tarafından kaleme alınmış Arûz-ı Osmânî adlı Türkçe aruz risalesi ele alınacaktır. Babasından aldığı aruz derslerinden, hatırladığı kadarını yazıya döken Alî Sedâd bu aruz risalesinde, 11 aslî bahri örnek beyitlerle destekleyerek tanıtmaktadır. Bu risaleyi, yazıldığı dönemdeki aruz risalelerinden ayıran en önemli özellik, "şiir" in kısa bir tarihçesinin verilerek o dönemde nasıl bir durumda olduğundan bahseden orijinal bir mukaddimeye sahip olmasıdır. Daha önce müstakil bir çalışma ile ele alınmadığı tespit edilen Arûz-ı Osmânî adlı risale bu makale ile tanıtılacak olup kendisinden evvel ve sonra yazılmış aruz risalelerinin de bir dökümü yapılarak Arûz-ı Osmânî'nin bunlar arasındaki yeri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Aruz, Aruz Risaleleri, Alî Sedâd, Arûz-ı Osmânî

ABSTRACT

The prosody system, which was systematized by the Arab language and literature scholar Khalil b. Ahmad, originated in Arabic literature and later transferred to Persian and Turkish literature. Since the eleventh century, the theorists of Iranian literature systematized the prosody they received from the Arabs by adapting it to their own language. On the other hand, although the Turks first used the sources of Arabic literature, they received prosody from the Iranians, whom they generally considered closer to their own language and literature. While the first manuscripts on prosody consisted of the translations of Arabic and Persian writers' works devoted to this subject, with the harmony of prosody with Turkish poetry reaching a certain level, Turkish manuscripts on prosody began to be written. In this article, the Turkish prosody treatise named "Arûz-ı Osmânî", which was written by Ali Sedad, son of Ahmed Cevdet Pasha, in the nineteenth century is discussed. Ali Sadad, who wrote down as much as he remembered from the lessons he received from his father, introduces the 11 main prosodies in this treatise by supporting it with exemplary couplets. The most important feature that distinguishes this treatise from the prosody treatises of the period when it was written is that it has an original preface that gives a brief history of the "poetry" and tells about its situation at that time. The treatise named "Arûz-ı Osmânî", which was not previously dealt with in a separate study, is introduced with this article. Then, a literature review of the prosody treatises written before and after it is conducted and the place of "Arûz-ı Osmânî" among them is revealed.

Keywords: Poetry, Prosody, Prosody Treatises, Ali Sadad, Arûz-ı Osmânî

* Bu makalede ele alınan risalenin varlığından beni haberdar edip çalışmanın her safhasında desteğini benden esirgemeyen, makaleyi baştan sona kontrol ederek değerli katkılarda bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Sadık Yazar'a müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Giriş

İslamiyet'in yayılması ile kendini geliştirme imkânı bulan Arap edebiyatı, şekil ve muhtevaya yönelik problemlerini büyük oranda çözerek ciddi bir gelişme göstermiş ve gittiği yerlere Arap dili ile beraber yetkin edebî ürünlerini de taşımıştır. Sırası ile önce İranlılar daha sonra da Türkler, bazı düzeltmelerle bu edebî birikimi taklit yoluna gitmişlerdir. Bu vesile ile de Müslüman toplumlar, başka unsurların yanı sıra Arap ölçü sistemlerinden biri olan “aruz”u da kendi şiir dünyalarına dahil etmişlerdir (İsen, 1991: 119).

Arap edebiyatından intikal etmiş olan aruz, Fars ve Türk edebiyatlarına farklı şekillerde girmiştir. Daha 11. yüzyıldan itibaren İran edebiyatı teorisyenleri, Fars dilinin özelliklerini göz önünde bulundurarak hangi bahirlerin alınıp hangilerinin sisteme dahil edilemeyeceği, nerelerin değiştirilmesi gerektiği gibi hususlara dikkat ederek İran aruzunu sistemleştirmiş ve Arap aruzundan farklı bir İran aruzu ortaya koymuşlardır. Türk edebiyatına dahil olan aruz ise, İran aruzunda olduğu gibi teorisyenler grubunun çalışmaları ile değil, şairlerin deneme yanılma yoluyla ortaya koydukları çalışmaların neticesinde gelişme imkânı bulmuştur. Türk araştırmacılar ilk etapta genel olarak Arap, çoğunlukla da Fars yazarlarının bu konuya hasredilmiş eserlerini çevirmekle yetinmişlerdir (İsen, 1991: 119).

Aruz ilmi ile ilgili yapılan çalışmaların genelinde; 15. yüzyıldan itibaren aruzla ilgili kaleme alınmış Türkçe eserlerde, Arap ve İran aruz bilgisinin genel olarak aynen nakledildiği, İranlıların Arap aruzuna yaptığı sistematik türden bir katkının Türkler tarafından yapılmadığı dile getirilmektedir (Yazar, 2014: 83). Yaşadıkları çevre ve yetişme tarzları göz önünde bulundurulduğunda Arapça ve Farsça bilen Türk aydınlarının aruz nazariyatına dair ilk kaynakları, uzun zaman Arapça ve bilhassa Farsça eserler olmuştur. Ancak zamanla ilk olarak Türk şiirinin aruza intibakı ile ilgili uygulama boyutunda eserler ortaya konulmuş, Türk şiirinin aruza intibakında belirli bir seviyeye gelmesinden sonra ise aruzla ilgili Türkçe nazarî eserler kaleme alınmaya başlanmıştır (Çetin, 1991: 433).¹

15. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiş olduğu bilinen aruzla ilgili nazarî eserler, özellikle 19. yüzyılda daha da rağbet görmüştür. Bu çalışmada da bu yüzyılın bir mahsulü olan ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu Alî Sedâd tarafından kaleme alınan Türkçe aruz risalesi tanıtılacaktır. Aruzun gelişimi ile ilgili genel bilgilerin verildiği bu “Giriş” bölümünden sonra, Osmanlı Döneminde kaleme alınmış olduğu tespit edilen Türkçe aruz risalelerine dair bir literatür taramasına yer verilecektir. Akabinde, müellif Alî Sedâd'ın biyografisine kısaca değinilerek kendisinden evvel ve sonra yazılmış aruz risaleleri arasındaki yerinin anlaşılması adına *Arûz-ı Osmânî* adı ile maruf olan risalesi tanıtılacaktır. Çalışmanın sonunda, *Arûz-ı Osmânî*'nin transkripsiyonlu metnine yer verilecektir.

¹ Türk edebiyatında aruza dair yapılmış çalışmaların bibliyografya dökümü için bk. (Belenkuyu, 2020).

Osmanlı Döneminde Kaleme Alınmış Türkçe Aruz Risaleleri

Kaynakların zikrettiğine göre Anadolu sahasında kaleme alınmış aruz konulu en eski Türkçe eser Ahmedî'nin *Risâletü'n fi'l- 'Arûz'*udur. Fazla hacimli olmayıp altı veznin söz konusu edildiği bu risale, doğrudan vezinlerle başlamakta ve bahrin ismi ile fer'i yazıldıktan sonra birer örnek ve taktî ile örneklendirilmektedir (Aslan, 2021: 15).

14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ahmed-i Dâî'nin *İlm-i Arûz'u*, Anadolu'da yazılmış ilk manzum Türkçe aruz risalesi olarak kabul edilmekte olup aruzun 29 farklı kalıbının birer dörtlükle açıklanmasından ibarettir. Ahmed-i Dâî bu risalesini, Reşîdüddîn-i Vatvat'ın *Muhtasar Aruz Risalesi*'ni örnek alarak vücuda getirmiştir (Sevgi, 2007).

Mutahhar b. Ebî Tâlib-i Lârendî tarafından 824/1421'de yazıldığı iddia edilen *Ravzatu'l-Evzân* adlı aruz risalesi de ilk Türkçe aruz risaleleri arasında anılmaktadır. Eser, Karamanoğlu Mustafa Bey'e sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Aruzla ilgili manzum risaleler arasında zikredilebilecek bu eser, "mukaddime ve evzân" olmak üzere iki bölümden müteşekkildir. 22 beyitten oluşan mukaddime bölümüne hamdele ve salvele ile başlanılmış, ardından aruz kalıplarını meydana getiren sekiz aslî rükün, fer'leri ve bahirleri hakkında bilgi verilmiştir. Aruz vezinlerinin söz konusu edildiği ikinci kısımda ise 24 vezin anlatılmıştır. Bu vezinler kıtalar halinde ve her kıta da bahis mevzuu edilen vezinle yazılmıştır (Aslan, 2021).

15. yüzyılda yaşadığı bilinen Amasyalı Ali b. Hüseyin Hüsâmeddîn'in kaleme aldığı *Risâletün mine'l-Arûz ve Istılâhi's-Şi'r* isimli risalesi de aruzla ilgili yazılan ilk eserler arasında zikredilebilir. Risaleye kısa bir hamdele, salvele ve sebep-i telif ile başlanılmış, ardından aruz, şiir, beyt, mısra, mesnevî, rubâî ve gazel gibi şiir istilahları hakkında bilgi verilerek edebî sanatlar üzerinde durulmuştur. Edebî terimlerin ağırlıkta olduğu bu ilk bölümden sonra aruz konusuna geçilmiştir. Bu kısımda aruzun sekiz rükünü, bu rükünlerden elde edilen 16 bahr ve taktî ile ilgili kurallara değinilerek 33 aruz kalıbı birer Türkçe ve Farsça beyit örnekleriyle tanıtılmıştır (Coşkun, 2003).

Ahmed-i Bardahî'nin "isimler", "fiiller", "harfler", "ayların isimleri" ve "kavâid-i şî'riyye" olmak üzere beş bölümden oluşan *Câmi'u'l-Fâris* adlı eserinin beşinci bölümü, aruzla dair bazı bilgiler ihtiva etmesi açısından bu risaleler arasında zikredilmelidir. 1474-1477 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilen eserin aruzla ilgili bölümü; aruz, aruzun cüzleri ve taktî'e dair kısa bilgilerin verilmesinden sonra 33 kalıbın Türkçe birer kıta ve Farsça birer beyit ile örneklendirilmesini ihtiva etmektedir (Sevgi, 2008).

Sürûrî'nin ilk belagat kitaplarından kabul edilen *Bahru'l-Ma'ârif*'i de aruz konusunda kaleme alınmış önemli eserlerden biridir. Hamdele, salvele ve sebep-i telif bölümleri ile başlayan eser, mukaddime, üç makale ve hatimeden müteşekkildir. Aruzla ilgili kısımlar mukaddime bölümünde ve birinci makalede yer almaktadır. Mukaddime bölümünde, aruzun şiir için gerekliliği

ve faydalarından bahsedip bunları anlayabilmek için şiir ıstılahları ve edebî sanatları bilmek gerektiğine değinilmiştir. Bu minvalde şiir ıstılahları ve edebî sanatlar ele alındıktan sonra tekrar aruz konusuna dönülerek aruzun kaideleri, vezinleri, cüzleri, cüzleri teşkil eden sebep, veted ve fâsıla Arapça ve Farsça birer örnek ile izah edilmiştir. Daha sonra taktî meselesine ve cüzlerin oluşumlarına değinilerek birinci makaleye geçilmiştir. Bahir ve vezinlerin anlatıldığı bu bölümde, 19 aslî bahir tanıtılmıştır. Ardından illet ve zihafklar ile fer'lerinin oluşumlarına değinilerek 47 aruz kalıbı birer beyitle örneklendirilmiştir (Şafak, 1991).

16. yüzyılın sonlarında yaşamış olduğu tahmin edilen Aşkî'nin *Arûsu'l-Arûz* adlı aruz risalesi de Türkçe aruz literatürüne dahil edilebilecek eserlerden biridir. Bu eserde hamdele, salvele ve sebep-i telif bölümlerinden sonra aruzun lügavî ve ıstılâhî anlamları, aruz isimlendirmesinin sebebi, şiiri oluşturan sekiz cüz, bu cüzleri oluşturan sebep, veted ve fâsıla ayrıntılı bir şekilde açıklanıp 19 aslî bahir ve bunların fer'leri tanıtılmaktadır. Aşkî, kendisinden öncekilerden farklı bazı fer'ler ile ortak aruz kalıpları üreterek bu vezinleri kıtalar halinde tanıtmaktadır. Bahirleri oluşturan illet ve zihafkların isimleri kıtalar içerisinde, ıstılâhî anlamları ise haşiyelerde açıklanmıştır (Yazar, 2014).

Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî tarafından mensur olarak kaleme alınan *Risâle fi'l-Arûz* adlı eser de aruz ilmini öğretmek amacıyla *Tuhfe-i Şâhidî*'deki bahir ve vezinlerin ele alındığı bir risaledir. Bazı katalog kayıtlarına *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* olarak kaydedilen bu eser, bir şerhten ziyade bahir, vezin ve aruz ıstılahlarının öğretilmeye çalışıldığı bir aruz risalesi mahiyetindedir. Esere geleneğe uygun olarak hamdele, salvele ve sebep-i telif ile başlanmış, ardından vezin ve bahirlerin anlaşılması için gerekli görülen bazı bilgiler beş başlık altında verilmiştir. Akabinde bahirler zikredilerek Şâhidî'den alınan beyitler ile de örneklendirilmiştir. Son kısımda ise vezinlerin harekeli ve sakin harflerinin sayısı ve sıralanışları bahsine değinilerek risale hitama erdirilmiştir (Turan, 2019).

Bosnalı Atfî Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* başlıklı aruzla ilgili eser, bir mukaddime, iki fasıl ve bir hatimedden müteşekkildir. Hamdele, salvele ve sıbyan mekteplerindeki öğrencilerin aruzun temel bilgilerinden daha iyi faydalanabilmeleri için yazıldığını ifade eden sebep-i telif bölümünden sonra, aruz ilminin temel unsurlarından olan sebep, veted ve fâsıla kavramları açıklanmıştır. Sekiz kısımdan oluşan aruz vezinlerinin rükünleri ve aruz vezninin cüzleri hakkında bilgi verilerek *Şerh-i Tuhfe*'deki sekiz cüzden biri hariç diğer yedi cüz tanıtılmıştır. Buradan sonra eser iki fasla ayrılarak birinci fasılda, yedi cüzde geçen illetler ve zihafklardan bahsedilmiş; ikinci fasılda ise *Şerh-i Tuhfe*'de şerh edilen 27 kıtadaki 13 bahir ele alınarak bu kıt'alardaki illet ve zihafklara değinilmiştir. Aruz ilmi ile ilgili bazı kurallardan bahseden hatime bölümü ile eser hitama erdirilmiştir (Ekici, 2017).

Kamil Ali Gıynaş ve Özer Şenödeyici tarafından bir makale ile ilim âlemine tanıtılmış Sûdî ve Fedâyî'ye ait, telif tarihleri bilinmeyen iki aruz

risalesi de mevcuttur.² Sûdî'nin *der-Beyân-ı Istilâhât-ı Arûz* başlıklı manzum aruz risalesi, oldukça kısa olup yalnızca aruz kalıplarının isimlerini ve özelliklerini ihtiva etmektedir. İlk beyitlerde bir aruz kalıbı, ikinci beyitlerde ise ilk beyitle aynı vezinde yazılmış olan açıklamalar bulunmaktadır. Toplamda 28 beyitten oluşan bu risalede, 28 farklı aruz vezni tanıtılmıştır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010: 230-232).

Fedâyî'nin *İcmâl-i Arûz* adlı risalesi, mensur olarak kaleme alınmış olup eserin yazılma nedeni ve isminin zikredilmesi ile başlamaktadır. Ardından aruzu oluşturan sebep, veted ve fâsıla hakkında bilgi verilerek aruz kalıpları ve bunların oluşumları izah edilmiştir. Son olarak mısraı oluşturan sadr, aruz, ibtidâ ve darb kavramları ile illet bahsine de değinilerek risale hitama erdirilmiştir (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010: 237-239).

Kim tarafından yazıldığı belli olmayan *Manzûme-i Arûz* da bu risaleler arasında zikredilmesi gereken bir eserdir. El-Endelusî'nin *Arûzü'l-Endelusî* adlı eserine nazire olarak yazılmış bu manzum aruz risâlesi, klasik metinlerin özelliklerine uygun olarak hamd ü senâ ile başlamış, şiir ıstılahları ve aruz cüzlerinin tanıtılmasından sonra illet bahsi ile hitama erdirilmiştir (Atik Gürbüz, 2010).

Şirvanlı Ahmed Hamdî'nin 1872 yılında Terakki Matbaası'ndan basılan *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyî* adlı eseri de aruz vezninin ele alındığı ilk bölümü dolayısıyla bu risaleler arasında zikredilmeye değerdir. Bir mukaddime ile on fasıldan oluşan eserde aruz, aruz terimleri, Arap ve İran aruzu, daireler, bahirler ve vezinler örneklerle ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır (Çaldak, 2022: 10-36).

Mustafa Reşîd'in 1876'da Arap harfli olarak basılan *Zübdetü'l-Arûz* adlı risalesi, bir mukaddime ve beş fasıldan müteşekkildir. Birinci fasılda; aruzu oluşturan sebep, veted ve fâsıla ile vezinlerin oluşum aşamalarından bahsedilmektedir. Bahsi geçen bu hususların tanım ve örneklerinden sonra bir tablo halinde işlenen konularla ilgili soru ve cevaplara yer verilmiştir. Tablolar halinde fasılda geçen konu ile ilgili hazırlanan soru ve cevaplar, her bölümünün sonunda uygulanmıştır. İkinci fasıl; zihafı ve fer'ler bahsine ayrılmıştır. Üçüncü fasılda; mısraı oluşturan sadr, aruz, ibtidâ, darb ve haşv kavramları ile sâlim, meştûr ve meczû terimleri açıklanmıştır. Dördüncü fasıl, taktî bahsine ayrılmış, beşinci fasılda ise aruzun 19 bahri tanıtılmıştır (Mum, 2010).

Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî' adı ile maruf olan eser, Türkçe bir aruz ve belagat kitabı olarak Alî Cemâleddîn tarafından Tanzimat Döneminde kaleme alınmıştır. Alî Cemâleddîn'in bu eseri aslen üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci ve en hacimli olan kısım, aruz ilminin anlatıldığı "Arûz-ı Türkî"; ikinci kısım, kafiye bilgisinin ve çeşitlerinin

² Bahsi geçen bu makalede, "Gedâ" mahlaslı birine ait olduğu dile getirilen bir aruz risalesi daha tanıtılmıştır. Ancak aynı risale, İncinur Atik Gürbüz tarafından da yayınlanmış olup Gürbüz tarafından müellifinin belirsiz olduğu ve kütüphane kataloglarına "Manzûme-i Arûz" adı ile kaydedildiği iddia edilmiştir (Atik Gürbüz, 2010).

anlatıldığı “İlm-i Kavâfi”; üçüncü kısım ise edebî sanatların ve nazım şekillerinin anlatıldığı “Sanayi’-i Şi’riyye ve İlm-i Bedî” bölümüdür. Eserine, aruz ilminin önemi ile başlayan Alî Cemâleddîn, daha sonra kendisinin neden böyle bir eser yazmak istediği üzerinde durmuştur. Sebeb-i telifte zikrettiği bilgilere göre müellif, herkesin okuduğunda rahatlıkla anlayabileceği Türkçe bir aruz kitabının yazılmasını hayal etmiş ve bu sebeple de *Arûz-ı Türkî* adını verdiği eseri kaleme almıştır. Sebeb-i telif bölümünden sonra sebeb, veted ve fâsıla ile sadr, aruz, ibtidâ, darb ve haşiv kavramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Ardından ilel, zihaf ve taktî kavramlarına değinilerek taktî konusu uygulamalı olarak da beyitler üzerinde gösterilmiştir. Taktî konusundan sonra aruz hadiseleri de söz konusu edilerek bahirlere geçilmiştir. Arap ve Acem’de olan bahirlerden bahsedilip ikisinde de ortak olan bahirlerin ayrıntılı tavsif edilmesi gerektiğine dair vurgu yapılarak her birine ayrı ayrı yer verilmiştir. Bahirlere dair bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra “İbtidâ-yı Buhûr ve Ebyât” başlığı altında bu bahirlere ayrı ayrı başlıklar açılmıştır. Bu kısımda hangi bahirde hangi veznin yer aldığı, hangi daireye mensup oldukları konusu, örnekler ve bu örneklerin taktileri ile birlikte verilmiştir (Öztürk, 2010).

Selim Sâbit tarafından, 1885 yılında Rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere kaleme alınan *Mi’yârü’l-Kelâm*, aslen bir belagat kitabıdır. Üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelen eserin ilk faslı kelamla ilgili lafızlara, ikinci faslı edebî sanatlara, üçüncü faslı da manzum ve mensur yazı türlerine hasredilmiş olup aruzla ilgili olan kısmı, üçüncü faslın sonunda yer alan kısa bir bölümden ibarettir. Bu bölümde aruzu oluşturan sebeb, veted ve fâsıla açıklanarak 19 bahir tablo halinde gösterilmiştir. Ardından aruz kusurları da birer cümle ile izah edilerek sadr, aruz, ibtidâ, darb, haşv ve taktî kavramları da kısaca açıklanmıştır. Son olarak hezec bahrinden bir beyit örnek verilerek taktili bir şekilde okunuşu gösterilmiştir (Gökçe, 2006).

Şükrü Bey’in 1886 yılında Mahmut Bey Matbaası’nda basılan *Sahbâ-yı Mükerrrem* adlı eseri de müstakil olarak aruz hakkında bilgi veren eserler arasında zikredilmeye değerdir. Eser, hamdele, salvele ve eserin kime sunulduğunu izah eden bir mukaddime ile sekiz fasıldan müteşekkildir. Eserin aruzla ilgili olan kısımları ilk dört fasılda yer almaktadır. Birinci fasılda; şiirin binası, vezinler ve zihafklar üzerinde durulmuştur. İkinci fasılda; şiir, beyt ve mısra kavramları açıklanarak daireler, bahirler ve vezinler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü fasılda; taktî konusu, örneklerle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Dördüncü fasılda; sadr, aruz, ibtida ve haşv kavramları açıklanarak ilk üç bölümde ele alınan bahirler, vezinler ve zihafklar, beyitler üzerinde uygulamalı olarak gösterilmiştir (Aydın Göksoy, 2019).

es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî tarafından kaleme alınan *Mizân-nâme-i Şu’arâ* adlı aruzla ilgili eser, bir mukaddime, üç bâb ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Eserin mukaddime bölümünde kafîye, redif, gazel, kaside vb. şiirle ilgili bazı terimler kısaca açıklanarak sebeb, veted ve fâsıladan bahsedilmiştir. Ardından, sekiz kısımdan oluşan vezin rükunları, vezin cüzleri ve on dokuz aruz bahri üzerinde durularak söz konusu on dokuz

bahir, üç bab altında izah edilmiştir. Birinci babda; Türkçe, Farsça, Arapça ve diğer dillerde bilinen on bir bahrin usul ve fer'leri, ikinci babda, Acem'e mahsus üç bahrin usul ve fer'i, üçüncü babda ise Arab'a mahsus beş bahrin usulleri tanıtılmıştır (Demirel, 2011).

Manastırlı Mehmed Rifat'ın 1890 yılında Kasbar Matbaası'nda neşredilen on üç ciltlik *Mecâmi'ü'l-Edeb* isimli belagat kitabı, “Usûl-i Fesâhat”, “İlm-i Meânî”, “İlm-i Beyân”, “İlm-i Bedî”, “İlm-i Arûz”, “Fenn-i Kâfiye”, “Aksâm-ı Şiir”, “Ahvâl-i Tahrîr”, “Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet” ve “Usûl-i Tenkîd” başlıklarını ihtiva eden on bölümden müteşekkildir. Aruzla ilgili olması açısından beşinci kitapta yer alan “İlm-i Arûz” bölümünün, burada zikredilen risaleler arasına dahil edilmesi mümkündür. “İlm-i Arûz” bölümüne aruz ilmini öğrenmenin faydaları ile başlanılmış, daha sonra Arap ve Fars aruzunun gelişimi hakkında bilgi verilerek birbirlerinden aldıkları ortak bahirlere değinilmiştir. Ardından aruzu meydana getiren, sebep, veted, fâsıla ve bunların çeşitleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durularak ilel ve zihaf bahsine geçilmiştir. Taktî konusuna da değinildikten sonra Fars ve Türk aruzunun aslî cüzlerinin toplandığı dört daireden ve bu daireleri oluşturan on dört bahirden ayrıntılı bir şekilde bahsedilerek örneklerle birlikte izah edilmiştir (Mehmed Rifat, 1308).

Muallim Nâci'nin aruzla dair müsvedde halinde aldığı notlar, onun vefatından sonra Kitapçı Kırkor tarafından *Arûz Nümûnesi/Taktî* adıyla kitaplaştırılmıştır. Geleneğe bağlı diğer aruz risalelerinden farklı olarak bu eser, adından da anlaşılacağı üzere yalnızca “taktî” bahsine hasredilmiştir. Taktî hakkında verilen birtakım bilgilerden sonra Remel bahrinden 21, Hezec bahrinden 11, Recez bahrinden 7 vezin beyitlerle örneklendirilmiş, yeri geldiğinde açıklamalar ile birlikte lafızların vezne tatbiki gösterilmiştir (Zülfe, 2011).

Mahmûd Âsım'ın 1896 yılında neşredilen *İlm-i Arûz* risalesi, “İfâde-i Mahsûsa” başlığı altında önsöz mahiyetindeki bir bölüm ile başlamaktadır. Müellif bu girişte, eserin kaç bölümden oluştuğunu ve muhtemel çıkacak hatalardan ötürü affedilmeyi umduğunu telkin etmektedir. Eser, beş bâbdan müteşekkildir. Birinci bâb; arûz kavramı, aruzu oluşturan unsurlar ve kuralları, tefâil vezninin terkibi, şiir ıstılahları, kafiye konusu ve şiirin kısımlarını muhtevlidir. İkinci bâb; bahirlere, üçüncü bâb; bahirler ve gayr-ı sâlimlere, dördüncü bâb; aslî bahirlerin fer'lerine, beşinci bâb ise meşhur olan bazı şiirlere hasredilmiştir. Son dönemlerde yazılmış aruzla ilgili risaleler ile karşılaştırıldığında, Mahmûd Âsım'ın *İlm-i Arûz*'u, en hacimli aruz risaleleri arasında zikredilmeye müsaittir (Mahmûd Âsım, 1314).

Manastırlı Sâlih Fâik'in *Türkçe Arûz* adlı eseri, alışlagelmiş aruz risalelerinden farklı bir anlayış ile kaleme alınmıştır. Nitekim Manastırlı Fâik bu eserinde “aruz”u, Arap edebiyatı kaynaklı olan şiir ölçüsü yerine değil; Türk şiirinin millî ölçüsü olarak kabul edilen hece ölçüsü yerine kullanmıştır. Taktî edilmesi için verilen örnekler de hece ölçüsü ile yazılmış şiirler arasından seçilmiştir (Kalyon ve Çelik, 2017).

Akşehirli Müftîzâde Mehmed Lütî'nin 1911 yılında, Dersâadet matbaasında neşredilen *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz* risalesi, birincisi aruza, ikincisi kafiye konusuna hasredilmiş iki bölümden müteşekkildir. Aruzla ilgili olan birinci bölüme müellif, taktî'nin tarifini yaparak başlar ve bu hususu uygulayabilmek için aruzu oluşturan sebep, veted ve fâsılanın bilinmesi gerektiğine işaret ederek bu kavramların tanımlarını yapar. Kavramların açıklanmasından sonra uygulamalı olarak tekrar taktî bahsi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulur. Taktî bahsinden sonra “Tevesü'ât-ı Lafziyye ve Zarûrât-ı Şi'riyye” başlığı altında, ilk olarak Arapça, Farsça ve Türkçe bazı kelimelerin birkaç farklı okunuşları listelenmiş, ardından zarûrât-ı şî'riyye içerisine dahil edilen “medd”, “kasr”, “iskân”, “tahrik”, “vasl”, “kat”, “tahfif”, “kalb”, “hazf” vb. yirmi dört kavram izah edilmiş ve kafiye konusuna geçilmiştir. Diğer risalelerden farklı olarak bu eserde, bahirlerin zikredilmesinden ziyade aruz uygulamaları üzerinde durulmuştur (Müftîzâde Mehmed Lütî, 1330).

Mustafa Nâsır'ın 1911 yılında Necm-i İstikbâl Matbaası'nda neşredilen *Arûz ve Vezn-i Millî* başlıklı aruz risalesi, “remel”, “hezec”, “münserih”, “muzâri”, “müctess”, “serî”, “cedîd”, “hafif”, “münkarib”, “mütêdârik”, “kâmil” ve “recez” olmak üzere 12 bahirde yer alan aruz kalıpları ve bunların örneklendirilmesi ile başlamıştır. Daha sonra rubâî vezinlere de örnekler verilerek “parmak hesabı” denilen hece veznine geçilmiştir. Üçlü hecelerden başlayarak on dokuzlu heceye kadar olan şiirlerin örneklendirilmesi ile risale hitama erdirilmiştir. Bu risalede, farklı vezinlerdeki şiirlerin bir araya getirilerek vezin bilgisinin örnekler üzerinden verilmeye çalışıldığı görülmektedir (Mustafa Nâsır, 1329).

Manastırlı Fâik'in eserinden faydalanılarak ortaya konulan *Millî Arûz* risalesi de hece vezninin savunusu konumundadır. Türkçülük akımının önemli isimleri arasında yer alan Necîb Âsım'ın kaleme aldığı bu risale, hece vezninin imkanlarını; hece sayısı, kafiye, takti ve şekil olmak üzere dört kısımda sorunsallaştırmaktadır. Hece sayısının ele alındığı bölümde, dörtten on altı heceye kadar olan hece vezinlerine örnek teşkil edecek şiirler ve atasözleri işlenmiştir. Bölümün sonunda Yunus Emre'nin bir şiirini zikrettikten sonra bu şiirin, Nefî'nin “Esdî nesîm-i nevbahâr açıldı güller subhtan” mısraıyla başlayan kasidesinden aşağı kalmadığını söylemesi, hece vezni ile aruz vezni arasında bir karşılaştırma gayesi güttüğüne işaret etmektedir. Kafiye bahsinin ele alındığı ikinci bölümde, anlamın kafiyyeye feda edilmemesi gerektiği birkaç cümle ile aktarılmıştır. Taktî'nin söz konusu edildiği üçüncü bölümde, ilk bölümde bahsi geçen bazı şiirler, taktî kurallarına göre bölümlenmiş ve durakları tespit edilmiştir. Şekil kategorisine ayrılan dördüncü bölümde ise kısaca hece vezniyle gazel, kaside gibi şekillerde eser verilip verilmediği sorgulanmıştır (Güngör ve Büyüker Güngör, 2018).

Tâhirü'l-Mevlevî'nin 1913 yılında Mahmut Bey Matbaası'nda basılan *Nazm ve Eşkâl-i Nazm* aslı risalesi, iki kısımdan müteşekkil olup birinci kısım aruz ve kafiyyeye, ikinci kısım ise nazım şekillerine hasredilmiştir. Nazm hakkında bilgi vererek eserine başlayan müellif, nazm ve musiki arasında

ilişki kurarak musikideki usulün nazmdaki vezne benzediğini ifade etmiştir. Ardından aruz ve hece vezinleri hakkındaki düşüncülerine yer vererek on aruz bahrini ve bu bahirlerin vezinlerini taktîsine de işaret edecek şekilde örneklerle ele almıştır (Baran, 2016).

Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı Döneminde kaleme alınmış olduğu tespit edilen aruzla ilgili 26 Türkçe eser kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Bunlardan bazıları müstakil olarak aruza hasredilmişken bazıları ise belagat kitaplarının içerisinde, aruza ayrılmış bölümleri ihtiva etmektedir. Manastırlı Sâlih Fâik'in *Türkçe Arûz*'u ile Necîb Âsım'ın *Millî Arûz* risaleleri, hece vezninden bahsetseler dahi bu risaleler arasında zikredilmeye değer görülmüştür. Nitekim bu risaleler vasıtası ile 19. yüzyılın belli bir döneminden sonra "aruz"un hece vezni yerine de kullanılmaya başlandığı sonucuna varmak mümkündür.

Burada bahsi geçen risalelerin büyük bir çoğunluğu, günümüz araştırmacıları tarafından bir çalışma dahilinde ele alınıp incelenmiştir; ancak bunlardan birkaçı üzerinde henüz yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. Nitekim bu çalışma çerçevesinde incelenecek olan *Arûz-ı Osmânî* de –yaptığımız tarama ve araştırmalar neticesinde görebildiğimiz kadarıyla- daha önce müstakil olarak herhangi bir çalışmaya dahil edilmemiştir.

***Arûz-ı Osmânî*'nin Müellifi: Cevdet Paşazâde Alî Sedâd**

Alî Sedâd, Osmanlı tarihine dair meşhur eseri ile bilinen tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın oğludur. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre 10 Nisan 1858 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İlk eğitimini Sıbyan mekteplerinde alan Alî Sedâd, Halep Rüştîye Mektebi'nde eğitimine devam etmiştir. Galatasaray Lisesi, Mahrec-i Aklâm ve Hukuk Mektebi gibi dönemin önemli okullarında da eğitim görmüş ve Hukuk Mektebi'nde mantık dersleri vermiştir. Ahmed Cevdet Paşa, oğlunun eğitimine özel bir ilgi göstermiş, Arapça, Fransızca ve İngilizce öğrenmesini sağlamıştır. Mustafa Bey'den özel olarak fizik ve kimya dersleri alan Alî Sedâd, küçük yaştan itibaren pozitif bilimlere ilgi duymuş, yalnızca fizik, mantık ve matematik sahalarında değil hukuk, felsefe ve kelâm alanlarında da birikim sahibi olmuştur. Alî Sedâd, 1900 yılında vefat etmiş olup Fatih haziresinde babasının yanına defnedilmiştir (Muhtaroglu, 2020: 11-16).³

Alî Sedâd, mantık alanında yazmış olduğu *Mizânu'l-ukûl fi'l-mantık ve'l-usûl* adlı telif eseri ile tanınmıştır. Bu eserin yazılış hikayesine göre; Ahmet Cevdet Paşa İslam kültür geleneğine uygun olarak bir mantık kitabı yazmış ve oğlunun adını vererek bu kitabı *Mi'yar-ı Sedâd* diye isimlendirmiştir. Alî Sedâd da babasının bu iltifatına karşılık olarak *Mizânu'l-ukûl*'u kaleme almıştır. Bu eserin önemi, Avrupa'da pozitif bilimlere dair doğan yeni fikirlere, tümevarım, yüklemicilik ve riyazi mantıktan ilk

³ Alî Sedâd, mantık alanındaki başarısı dolayısı ile bu tür eserler içerisinde bahsi geçen bir şahsiyet olsa da hayatından bahseden kaynaklar sınırlıdır. Hayatı hakkında bilgi için bk. (İbrahim Alâaddin, 1933).

defa bahsedip münakaşasını yapmasında saklıdır. Alî Sedâd bu eseri ile mantığın Avrupa'daki gelişmesinden haberdar olduğunu ve bu vesile ile de geleneğin etkisinde kalan bir mantık anlayışının taraftarı değil yeni fikirlerin münakaşasını yaparak çeşitli cereyanlara karşı savunduğu Aristo mantığının şuurlu bir taraftarı olduğunu göstermiştir.⁴

Bahsi geçen *Mizânu'l-ukûl* adlı mantık kitabı dışında Alî Sedâd yine mantığa dair *Lisânü'l-mîzân* ile fiziğe dair *Kavâ'idü't-tahavvülât fi harekâti'z-zerrât* adlı Türkçe eserler kaleme almıştır (Öner, 1989: 442). Babası Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye* adıyla yayınladığı eserin, Abdurrahmân Süreyyâ Mirduhizâde tarafından eleştirilmesi üzerine Mehmed Faik, Mahmud Esad ve Alî Sedâd da *Redd-i Tahlîl* adlı eseri yayınlamışlardır. Akabinde Mahmud Esâd *İtmâm-ı Temyîz*, Alî Sedâd da *İkmâl-i Temyîz* risalesini yayınlarak Mirduhizâde'yi eleştirmeyi sürdürmüşlerdir. Alî Sedâd'ın bu risalesinden anlaşıldığına göre tartışma belâgat ilminin sınırlarını aşarak rasyonalizm-emprizm tartışmasına ve sonlara doğru da kelam ve mantık tartışmasına doğru evrilmiştir (Demir ve Özbay, 2017: 36). Telif eserleri dışında Fransız matematikçi Sone'nin eserini *Hesâb-ı Tefâzülî ve Temâmî* adı ile Türkçe'ye tercüme ettiği çevirisi de bulunmaktadır. Muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanmış ilmî ve edebî makaleleri dışında bu çalışmanın da temelini oluşturan *Arûz-ı Osmânî* adında bir aruz risalesi mevcuttur (Öner, 1989: 442).

Arûz-ı Osmânî

Alî Sedâd b. Cevdet tarafından kaleme alınmış olup 1314/1897 yılında Malûmât Matbaası'nda neşredilen *Arûz-ı Osmânî*, özgün bir mukaddime bölümünden sonra aslî bahirlerden 11'inin örneklerle birlikte tanıtıldığı, muhtasar bir aruz risalesidir. 19. yüzyılın son demlerinde kaleme alınan bu risale, anlaşılır bir dil ve üslup ile yazılmıştır. Risale; nazm, aruz ve hece ölçüsü gibi nağmeli bir şekilde söylenip şiirin dairesine giren hususların tarihçesinden ve risalenin yazıldığı dönemde nasıl bir durumda olduğundan bahseden bir mukaddime; şiirin vezinleri ve cüzleri başlığı altında 11 aslî bahrin anlatıldığı ana bölüm ve şiirin terakkisinde yeniden bir çığır açmaları için Osmanlı ediplerine bazı önerilerin teklif edildiği lâhika başlığı olmak üzere üç bölümü ihtiva etmektedir.

Arûz-ı Osmânî, kendisinden evvel ya da sonra yazılmış aruz risalelerinden, aruzla ilgili verdiği nazarî bilgiler hususunda farklılık arz etmemektedir. Bu risaleyi diğerlerinden farklı ve değerli kılan en önemli özellik, orijinal bir mukaddimeye sahip olmasıdır. Nitekim bu risalenin mukaddimesine, konuyu aruza getirebilmek için "nazm"ın nasıl ortaya çıktığına dair bir girişle başlanmıştır. Müellifin nazmın husulü ile ilgili verdiği bilgilere göre; insan dünyaya geldiğinde kendisinden çıkan seslerle tabiatta duyduğu sesler arasında bir ilgi kurmaya çalışmış, kuşların seslerini taklit ederek tabiatta duyduğu seslerden hareketle konuşmaya yetecek derecede

⁴ Eserin içeriği ve önemine dair daha ayrıntılı bilgi için bk. (Öner, 1959)

lisan ediniz duyularına tercüme olabilmesi adına manzum söz üretmeye başlamıştır. Tabiatın insana öğrettiği nazım ve müzikî, tarihin bile tahmin edemeyeceği bir zamanda başlamıştır. Öyle ki tarihi rivayetleri anlatmak, savaşa teşvik etmek, savaşta cesaretlendirmek, savaşın durumlarından bahsetmek hep “nazım” ile olmuştur.

Nazımın, insanlığın başlangıcından beri var olduğuna işaret ederek yapılan bir girişten sonra söz nesre de getirilmiştir. Her ne kadar inşa türü metinlere rağbet çok fazla olsa da geleneksel algıya göre nazım, nesirden üstün görülmüştür. Alî Sedâd da sözü nesre getirirken insanların medeniyet yolunda ilerledikçe maksatlarını ifade etme konusunda fesahat ve belagatin tesirini anladıklarını ve güzellikte nazımdan aşağı kalmayan nesirler de meydana getirdiklerini zikretmektedir. “Nazımdan aşağı kalmayan nesirler” ifadesi, bazı nesir türlerinin en fazla nazıma eşit olabileceğine, nazımdan üstün olamayacağına delalet etmesi açısından bu genel algıya yakın olsa gerektir.

Alî Sedâd, lisanlarının zenginliği, fikirlerinin güzelliği ve fitratlarında olan zekadan ötürü nazm ve nesirde en ileri gelen topluluğun Araplar olduğunu dile getirerek sözü fesahat ve belagate getirmektedir. Nitekim Arapların şiir söylemek için herhangi bir kaideleri yok iken dahi kendi lisanlarında mevcut olan fesahat ve belagatleri güzel sözler söylemelerine yardımcı olmuştur. Bunun en büyük kanıtı olarak da Cahiliye Döneminde fesahat ve belagatin en yüksek derecesine sahip kasidelerin yazılması gösterilmiştir. Arapların, ellerinde bulunan fesahat ve belagati fark etmeleri Kur’ân’ın indirilmesi ile olmuştur. Kur’ân’ın nüzulünden sonra Araplar, benzerini vücuda getirmenin imkânsız olduğu o muciz kelimadan ilim ve edebi öğrenip belagat vadisinde bir merteye daha yükselmişlerdir.

İlk olarak nazma, akabinde ise belagate değinen Alî Sedâd sözü, şiirin tüm bu unsurlarını birleştirip bir sistem haline getiren aruza getirerek asıl konuya giriş yapmıştır. Bilindiği üzere aruzu, Arap asıllı dil ve edebiyat âlimlerinden biri olan Halîl b. Ahmed sisteme kavuşturmuştur (Topuzoğlu, 1997). Alî Sedâd’ın ifadelerine göre İmam Halîl aruzu icat ettiğinde nazımın letafeti, o zamana kadar gizli kalan bir takım doğal kurallara uygun olduğunu ispat etmiştir. Burada aruz için “kavâid-i tabî’iyye” ifadesini kullanan Alî Sedâd, bunun sebebini; tabiatın, en güzel şiirlerini o vakte kadar meçhul olan bu kurallara uyarak söyletirmesi ile açıklamıştır.

Araplara erişilemese dahi diğer topluluklar tarafından da güzel eserler ortaya konulduğunu ifade eden müellif, şiirin Batı’daki durumuna değinmeden geçmemiştir. Mantık alanındaki çalışmaları dolayısıyla Batı’daki ilimlerden haberdar olduğu bilinen Alî Sedâd, Batı’nın çoğu ilim dalında gelişme kaydettiği hâlde şiirde gerekli dereceye ulaşamadığını dile getirmektedir. Hatta Arap ve Acem’in en parlak eserlerinden biri Avrupa diline tercüme edilecek olduğunda Avrupalıların eserlerinin çok üstünde olacağını ve bu durumu Avrupalıların da tasdik ettiğini vurgulamaktadır. Yunan ve Latinlere özenerek şiire heves eden Avrupalıların şiirde ilerleyememelerine, lisanlarının müsaade etmemesi sebep gösterilmiştir.

Şiirin Batı'daki durumundan bahsedip doğuda şiirin daha gelişmiş olduğunu dile getiren ifadelerinden sonra müellif, doğuda gelişen şiire dair de birkaç özeleştiriyi yapmaktan kaçınmamıştır. Alî Sedâd, “Hangi şairin eserlerini göz önüne alırsanız ezelden beri lezzet aldığı şeyleri zikrettiğini ve teşbihlerini de tabiattaki eşyalar üzerine inşa eylediğini görürsünüz” diyerek bir nevi 19. yüzyılda klasik Türk edebiyatına cephe alarak eleştiri getiren kişileri desteklemiş olur. Nitekim bu yüzyılda yetişen birçok şair/şiir eleştirmeni, klasik Türk edebiyatının karşısında durmuş ve bu edebiyatı monoton, taklitçi, mazmuncu, dar kalıplı gibi bazı ithamlarla suçlama yoluna gitmiştir.⁵ Alî Sedâd da bu eleştirilerden haberdar olsa gerek ki itidalli bir tavır takınmak adına klasik Türk şiirini önce birkaç açıdan eleştirir; ancak ardından bu şiiri yine de üstün gördüğünü açık eden cümleler kurmaktan kaçınmaz.

Alî Sedâd, yaşadığı dönemde tedavülde olan şiir algısı için eski şiirlere benzer şiir söylemek dairesinden dışarı çıkılmadığı, sürekli gelişmektense daha da geriye gidildiği gibi eleştirilerde bulunmuştur. Bu şiirde “gül”, “bülbul”, “şarap”, “at” gibi kavramlara çokça tesadüf edilirken “şimendifer lokomotifinin” vasfına niçin tesadüf edilmediğini, son zamanların mahsulü olan yeni gelişmelere dair şiirlerde neden çok az şeye rastlanıldığını sorgulayan müellif, bu şiirin eski zamanda bulunduğu daire içerisinde kalmasından ve yeni fikirlere henüz açık olmamasından yakınmaktadır. Ancak şunu eklemek gerekir ki Alî Sedâd bu eleştirileri, klasik Türk şiirinin bütün dönemlerine değil, yalnızca yaşadığı döneme mahsus olarak dile getirmektedir. Nitekim eski şairlerin bazı ilimlerin kurallarını bile nazm ettiğini ifade ederken yaşadığı dönemde ortaya çıkan yeni fikirlerin şairlerin bir türlü gündemine girememesinden rahatsız olduğunu dile getirmesi bunu destekler mahiyettedir.

Alî Sedâd söz konusu bu eleştirileri zikredip birkaç örneklendirme yaptıktan sonra bu hususta şairlerin suçlu olmadığını, her ne kadar bilim ve sanat gelişse de hikmet, insanlar arasında yaygınlaşmadığı için şiirin bu durumda olduğunu dile getirerek eleştirilerini yumuşatmış olur.

“Şiir”in bir nevi kısa bir tarihçesi olarak addedilebilecek bu sözlerden sonra Alî Sedâd konuyu aruz ilmine getirir. İmam Halîl’in, Arap şiirlerini “*fe‘ûlün, mef‘â‘ilün, müstef‘ilün, fâ‘ilâtün*” gibi vezinlerle taktî ederek aruz ilmini sistemleştirdiğini, İranlı ediplerin de kendi lisanlarına uygun bir şekilde bu ilmi aldıklarına değinerek “aruz”un her iki topluluktaki farkları üzerinde durmuştur. Birbirlerinden alınmış olsa da mısraların ve cüzlerin oluşumlarında görülen farklılıklardan ötürü Türk şairlerin aruzu, lisanlarına daha yakın olan İranlı şairlerden aldığı ifade edilmiştir. Fars aruzuna ait olan vezinlerin de hepsinin değil bazılarının seçildiği vurgulanarak söz, bu risalenin sebep-i telifine getirilmiştir.

Alî Sedâd, böyle bir risaleyi kaleme alırken Osmanlı ediplerine yol göstermek gibi bir niyetinin bulunmadığını özellikle vurgulamaktadır. Onun

⁵ Klasik Türk edebiyatına dair getirilen bu eleştiriler için bk. (Kahraman, 2016).

asıl maksadı, ömürlerini bu edebiyata adanmış olan şairlerin, şiiirlerini hangi vezinlerde yazmış olduklarını tayin etmektir. Bu risalede zikrettiği bilgilerin de babasından aruz eğitimi aldığı dönemde ezberinde tutabildiği vezinlerden ibaret olduğunu ekleyerek asıl konuya giriş yapmadan önce kısaca “parmak hesabı” denilen hece vezninden bahsetmektedir.

Journal Asyatik dergisinden aldığı birkaç mâni ve Manastırlı Fâik’in *Türkçe Aruz* adlı eserinden alıntılacağı İzzet Molla’ya ait bir şarkıyı örnek göstererek hece vezni ile de belîğ ve selis şiiirler yazılabildiğini göstermeye çalışan Alî Sedâd, muhtemelen bu düşüncesinde de babası Ahmed Cevdet Paşa’dan etkilenmiştir. Nitekim İslamiyet’in öncesinden beri var olan hece vezni, Tanzimat’ın sonra daha da rağbet görmüş ve Ahmed Cevdet Paşa da buna binaen *Kıyas-ı Enbiyâ*’nın 12. cüzünde ve Manastırlı Fâik’in *Türkçe Aruz* risalesine yazdığı takrizde, hece veznini savunup bu vezinle ilgili bilgiler vermiştir (Albayrak, 1998). Alî Sedâd da Manastırlı Fâik’in *Türkçe Aruz* adlı eseri ile eskiden beri var olan bu usulü yeniden canlandırdığını ve şiiir yazma yolunu genişlettiğini dile getirerek takdire şayan bir hizmette bulunduğunu savunur.

Yaşadığı devirde gündemde olan hece vezninin, kısa bir şekilde savunmasını yaptıktan sonra Alî Sedâd, sözü asıl konuya, yani “aruz” a getirmiştir. İlk olarak “Şiiirin Erkân ü Eczâsı” başlığı altında aruzun cüzlerini oluşturan “sebeb”, “veted” ve “fâsıla”dan bahsetmektedir. Alî Sedâd, aruzun cüzlerini oluşturan bu terimlerin çeşitlerinden bahsederek örneklerle açıklama yolunu tercih etmiştir. Buna göre sebeb “sebeb-i hafîf” ve “sebeb-i sakîl” olmak üzere iki türe ayrılmakta olup sebeb-i hafîf harekeli bir harf ile sakîl bir harften ibaret olan lafza; sebeb-i sakîl ise iki harekeli harften ibaret olan lafza denilmektedir. Veted de “veted-i mecmû” ve “veted-i mefrûk” şeklinde ikiye ayrılmakta olup iki harekeli harf ile bir sakinden ibaret olan lafza veted-i mecmû; iki harekeli harf arasında bir sakîl bulunan lafza ise veted-i mefrûk denilmektedir. Fâsıla ise “fâsıla-i sugrâ” ve “fâsıla-i kübrâ” olarak iki türe ayrılmakta olup fâsıla-i sugrâ üç harekeli harf ile bir sakinden ibaret olan lafza; fâsıla-i kübrâ da dört harekeli harf ile bir sakinden ibaret olan lafza denilmektedir. Alî Sedâd’ın sebeb, veted ve fâsıla için yapmış olduğu tasnif ve örneklendirmelerini aşağıdaki şu tablo ile tarif etmek mümkündür:

Sebeb	Sebeb-i hafîf	<i>Gül, mül, hel, fî</i>
	Sebeb-i sakîl	<i>Gele, me^a, leke, bile</i>
Veted	Veted-i mecmû ^c	<i>Çemen, semen, alâ</i>
	Veted-i mefrûk	<i>Lâle, jâle, keyfe, haysü</i>
Fâsıla	Fâsıla-i sugrâ	<i>Sanemâ, darabet</i>
	Fâsıla-i kübrâ	<i>Darabeküm, semeketen</i>

“Şiirin Erkân ü Eczâsı” başlığı altında aruz cüzlerinin kısaca tanıtilmesinden sonra bu nevi lafızların birbirine imtizacı ile tef’ilelerin ortaya çıktığından bahsedilerek bu terkîp yolu ile aslî yedi cüzün elde edildiğine, bunlardan ikisinin humâsî (fe^cülün, fâ^cilün), beşinin de subâî (mütefâ^cilün, mufâ^caletün, müste^cilün, fâ^cilâtün, me^cülâtün) olduğuna değinilmiştir. Alî Sedâd bu kısımda, Cevherî’nin me^cülât’ı aslî cüzlerden kabul etmediğini dile getirirse de kendisi me^cülât’ı aslî cüzler arasında zikrederek Cevherî’ye katılmadığına işaret etmiştir.

Bu bahisten sonra da hazf ve teskin hadiseleri ile aslî vezinlerin uğradıkları değışimlere işaret eden zihâf ve illetten bahsedilmektedir. Cüzler arasındaki değışiklik “sebeb”leri ortaya çıkardığında zihâf; vetedler ile “sebeb”lere sirayet ettiğinde illet denildiği zikredilmektedir. Alî Sedâd’ın örneklerle izah etmeye çalıştığı zihâf ve illet hadiselerini şu ifadelerle göstermek mümkün olsa gerektir:

Müste^cilün > müste^cilün > müfte^cilün = zihâf

Mefâ^caletün > me^calt > me^cil = zihâf

Mütefâ^cilün > mütefâ^cilinn > mütefâ^cilân = illet

Mufâ^caletün > me^cil > fe^cülün = illet

Bu başlığın sonunda birinci mısraın birinci cüzünün **sadr**, son cüzünün **arûz**, ikinci mısraın birinci cüzünün **ibtidâ** ve son cüzünün **darb**, sadr ile aruzun ya da ibtidâ ile darbın arasında bulunan cüzlerin de **haşv** şeklinde isimlendirildiğinden bahsedilerek “Bahır” başlığı altında bahirler mevzuuna geçilmektedir.

Alî Sedâd, “Bahır” başlığına, bahirlerin nasıl oluştuğu ile başlayarak Arap ve Fars edebiyatlarında hangi bahirlerin kabul gördüğü konusu ile devam etmektedir. İmâm Halîl’e göre 15, Ahfeş-i Nahvî’ye göre 16 bahrin bulunduğunu zikreden Alî Sedâd, İnan şairlerinin Fars diline özgü olmak üzere istihraç ettikleri 3 bahirle beraber, toplam bahir sayısının 19’a yükseldiğini aktarmaktadır. Verilen bu bilgiler, müellifin İmam Halîl ve Ahfeş’in aruza dair eserlerine kaynak gösterdiğine ya da kendisinden evvel yazılmış aruz risalelerinden bu bilgileri edindiğine işaret etmesi açısından mühimdir.

Bahirler zikrine geçmeden evvel “Devâir-i Evzân-ı Şîr” başlığı altında aruz dairelerine değinen müellif, beş daire ve her dairede yer alan bahirler hakkında bilgi vermektedir. Birinci ve ikinci dairede yer alan bahirler, vezinleri ile birlikte zikredilirken üç, dört ve beşinci dairelerde yer alan bahirlerin yalnızca isimlerinden bahsedildiği görülmektedir. Müellifin birinci ve ikinci daireler için vermiş olduğu bahir ve vezin bilgilerini aşağıdaki tablo ile göstermekte fayda olsa gerektir:

I. Daire (Daire-i Muhtelif)	
Bahr-i Tavîl	fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün
Bahr-i Müstatîl (Bahr-i Tavîl'in Aksi)	mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün mefâ ^o îlün fe ^o ülün
Bahr-i Medîd	fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün
Bahr-i Medîd'in Aksi	fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün fâ ^o îlün fâ ^o îlâtün
Bahr-i Basît	müstefîlün fâ ^o îlün müstefîlün fâ ^o îlün müstefîlün fâ ^o îlün müstefîlün fâ ^o îlün

II. Daire (Daire-i Mu'telif)	
Bahr-i Vâfir	müfâ ^o aletün müfâ ^o aletün müfâ ^o aletün müfâ ^o aletün müfâ ^o aletün müfâ ^o aletün
Bahr-i Kâmil	mütefâ ^o îlün mütefâ ^o îlün mütefâ ^o îlün mütefâ ^o îlün mütefâ ^o îlün mütefâ ^o îlün

Birinci ve ikinci dairede bahsi geçen bu bahirlerin, Fars aruzunda kullanılmadığını yalnızca bahr-i kâmilin nadiren kullanılmışsa da çok rağbet görmediğini zikreden müellif, bahr-i kâmilin Türk aruzunda kullanıldığını ve bu bahirde yazılmış çok güzel şiirlerin de olduğunu ilave etmektedir.

Müellifin bu kısımda verdiği bilgilere göre daire-i müctelibe olarak bilinen üçüncü dairede hezec, recez ve remel olmak üzere üç bahir bulunmaktadır ve bunlar Osmanlı Türkçesinde oldukça rağbet gören bahirlerdendir. Daire-i müşebbehe olarak bilinen dördüncü dairede ise dokuz bahir bulunmakta olup bunların altısı hem Arap hem de Acem'de kullanılırken üçü yalnızca Fars şiirine özgüdür. Arap ve Acem'de ortak olan altı bahir; serî, münserih, hafif, muzârî, muktezib ve müctess'dir. Yalnızca Acem'e özgü olan üç bahir ise cedid, münserid/karîb ve muttarid/müşâkil'dir.

Daire-i müttefika olarak bilinen beşinci dairede ise bahr-i mütedârik ve bahr-i mütekârib olmak üzere iki bahir bulunmaktadır.

Daireler ile ilgili verilen bir diğer bilgiye göre, dördüncü daire olarak bilinen daire-i müşebbehedeki dokuz bahir, Fars aruzunda iki daireye taksim edilmiştir. Bu taksime göre bahr-i münserih, muzâri, muktezib ve müctessin içerisinde bulunduğu daireye daire-i muhtelif; serî, cedîd, karîb, hafif ve müşâkilin içerisinde bulunduğu daireye ise daire-i müntezia denilmiştir.

Beş dairenin bu şekilde bahsinden sonra sırası ile *bahr-i hezec*, *bahr-i recez*, *bahr-i remel*, *bahr-i kâmil*, *bahr-i serî*, *bahr-i münserih*, *bahr-i hafif*, *bahr-i muzâri*, *bahr-i müctess*, *bahr-i mütekârib* ve *bahr-i mütedârik* olmak üzere 11 bahir örneklerle tanıtılmıştır. İlk olarak her bahirin içerisinde yer alan vezinler hakkında bilgilendirme yapılmış; ardından Türk şairlerinin söz konusu vezinle yazmış oldukları beyitlere yer verilerek örneklendirme yapılmıştır. Hezec bahrinin anlatıldığı bölümde, Farsça beyit örneklerine öncelik verilerek Türkçe şiirler sonradan zikredilmiştir. Ayrıca bu bahrin anlatıldığı bölümde, verilen her beyit örneğinin taktîsi üzerinde de özellikle durulmuştur.

Bahirler bahsinden sonra “İhtar” başlığı altında en çok bu 11 bahrin rağbet görmesinden ve burada zikredilmeyen diğer bahirlerle yazılmış şiirlerin de yeterince şairane bulunmamasından ötürü bunlarla iktifa edildiği dile getirilmektedir. En sonda bahsi geçen bahr-i mütedârik’in de sınırlı sayıda kullanılmasından ötürü bu bahirler arasına dahil edilmesinde tereddüt yaşandığından ancak bu bahirle yazılıp bestelenmiş bazı güzel şiirlerin bulunması hasebiyle de aslî bahirler arasına dahil edildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Alî Sedâd, daha önce yazılmış aruz kitaplarında, bahirlerin ve darpların ortaya çıkış aşamalarından bahsedildiğinden burada bu konuya değinmediğini zikreder ve bahsi geçen bahirlerden başka, güzel şiirlerin yazıldığı bahirlerin olma ihtimalinin de her zaman göz önünde bulundurularak bundan sonra aruza dair eser verecek kişilerin de o bahirleri bunların arasına ilave etmesini tavsiye eder. Böylece “İhtar” başlığını hitama erdirmiş olur.

Arûz-ı Osmânî, “Lâhika” başlığı altında aruza dair birtakım genel bilgilerin verildiği bölüm ile sona ermektedir. Burada, Endülüs’te ortaya çıkan muvaşşah ve zecel türlerinden, parmak hesabı ile yazılmış bazı şiirlerin aruz usulüne uymama durumundan ve şiirin selis kabul edilmesinde ahengin ve söyleyişin öneminden bahsedilmektedir. Muvaşşah veya müstezad tarzında, dilin söyleyişine uygun düşen şiirler yazıp yeni bir çığır açmak isteyen Osmanlı ediplerine de bir çağrıda bulunularak risale sona erdirilmektedir.

Alî Sedâd’ın, babası Ahmed Cevdet Paşa’dan almış olduğu aruz ilmi ile meydana getirdiği bu aruz risalesinde, yalnızca 11 aslî bahir ele alınarak örneklerle tanıtılmıştır. Verilen beyit örneklerinin ekseriyeti Cevdet Paşa’dan alınmış olmakla birlikte Fuzûlî, Nevî, Nev’izâde Atâyî, Musullu Esad, III. Selim, Arpaemînzâde Sâmi ve Sâbit’ten alınmış beyitler de bulunmaktadır. Örneklendirmelerin bu şairlere aidiyeti tarafımızca tespit edilmiştir. Zira beyit

başlarında, şiiirlerin kime ait olduğuna dair yalnızca Cevdet Paşa ve Sâbit'in şiiirlerinde bilgilendirme yapılmış olup diğer beyitlerin başında ya “Beyt-i Lâedrf” ya da yalnızca “Beyt” başlıklarının yazıldığı görülmektedir.

Sonuç

Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu Alî Sedâd tarafından kaleme alınmış olan *Arûz-ı Osmânî*, Türkçe aruz risaleleri arasında zikredilmeye değer bir eserdir. Alî Sedâd bu risaleyi, babasından aruz dersleri aldığı zamanlarda, hatırında kalan notlardan hareketle kaleme almıştır. Risaleyi kendisinden evvel ve sonra yazılmış risalelerden ayıran en önemli husus, orijinal bir mukaddimeye sahip olmasıdır. Mukaddimede şiiir evvela, tabiatıta duyulan sesler ile ilişkilendirilmiş ve insanın doğası gereği var olan manzum sözün, tarihin bile tahmin edemeyeceği bir zamanda başladığı üzerinde durulmuştur. Burada müellifin anlatmak istediği asıl husus, şiiir ile mûsikînin yani nağmeli sözün, ezelden beri bir bütün olduğudur. Ardından, Kur'ân'ın nüzülü ile Arapların lisanlarında zaten var olan belagat ve fesahat vadisinde, daha da yükselerek benzeri görülmemiş eserler ortaya koyduklarına değinilmiştir.

Şiiirin, “şiiir olabilmesi için” gerekli görülen, nağmeli söz ve belagat unsurlarının bahsinden sonra Alî Sedâd Batı'daki şiiir ile doğudaki şiiiri karşılaştırma yoluna gitmiştir. Biyografisinde de değinildiği üzere Alî Sedâd, daha çok mantık alanındaki eserleri ile bilindiğinden Batı'daki ilimlere de vakıftır. Dolayısıyla Batı'daki şiiirden de mutlak surette haberdar olduğu tahmin edilen müellifin, bu karşılaştırma ile ilgili sözleri kayda değerdir. Alî Sedâd'ın ifadelerine göre; çoğu ilim dalında gelişme kaydeden Avrupalılar, lisanlarının müsaade etmemesinden ötürü şiiirde ilerleyememiştir. Hatta Arap ve Acem şiiirleri, Avrupalıların şiiirlerinden çok daha gelişmiş olup Avrupalılar da bu durumu tasdik etmektedirler.

Batı'daki şiiir ile Doğu'daki şiiirin kısa bir mukayesesinden sonra müellif, kendi devrinde yazılan şiiire de eleştiri yapmaktan geri durmamıştır. Alî Sedâd'ın, içinde bulunduğu topluluğun şiiirine dair yaptığı eleştiri, yeni fikirlerin şiiirde söz konusu edilmemesidir. Nitekim 19. yüzyılda sanat ve bilim dalında birçok gelişme yaşanmışken bunların şiiire dahil edilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmişse de insan tabiatının maziden daha çok zevk aldığı ifadeleri ile de bu eleştiriler yumuşatılmıştır.

Babasının hece veznini savunan bazı yazılarından da etkilenmiş olsa gerek ki hece veznine değinmeden geçmeyen Alî Sedâd, hece veznini kısaca tanıtarak yaşadığı dönemde rağbet gören bu veznin de savunmasını yapmaktan geri durmamıştır. Bu konu ile ilgili de Manastırlı Fâik'in *Türkçe Arûz* adlı eserinin referans alındığı bildirilmiştir.

Risalenin asıl konusunu oluşturan kısımda, 11 aslî bahir çoğunlukla Cevdet Paşa olmak üzere Fuzûlî, Nevî, Nev'izâde Atâyî, Musullu Esad, III. Selim, Arpaemînzâde Sâmi ve Sâbit'ten alınmış beyitler ile örneklendirilerek tanıtılmıştır. Bu bölümde verilen bilgiler, kendisinden evvel yazılmış risalelerin bir nevi muhtasar bir hâlidir. Diğer aruz risalelerinde aslî olarak 19

bahir tanıtılırken Alî Sedâd, daha çok rağbet gördüğünü düşündüğü 11 bahri ele almıştır. Bazı aruz risalelerinde, daha evvel zikredilmeyen bahirler söz konusu edilirken *Arûz-ı Osmânî*'de böyle bir gayenin olmadığı açıktır. Her ne kadar kendisinden evvel yazılmış bazı risaleler gibi farklılık iddiası olmasa da *Arûz-ı Osmânî*, aruzla ilgili genel bilgiler edinmek isteyen okurların, belli başlı şairlerden alınmış örnek beyitler eşliğinde alıştırma yapabilecekleri muhtasar bir başvuru kaynağı olarak zikredilmeye değerdir.

‘Arûz-ı Osmânî⁶

[2] Muqaddime

İnsân şadâsını ‘âlem-i tabî‘atde duyduğu şadâlara beñzetmege çabaladığı sırada elhân u nağamât-ı tıyûrî da taqlîden terennüm ü teğannîye ve gide gide hissiyât-ı derûnını da hı bu şüretle tercümeğe başlamış ve daha sonra nuṭṭ u beyâna muḳtedir olacak derecede lisân ediniş birbirine uygun kelimâtdan kelâm-ı manzûm te‘lif eylemek yolunu bulmuşdur. İşte ekser-i tabî‘iyyünuñ nazmıñ [3] şüret-i zuhûrına dâ‘ir olan fikirleriniñ hülâşası bundan ‘ibâretir.

Şu kavle göre müsikî şi‘erden ve hattâ kelâmdan bile evvel başlamış olması lâzım gelir. Fi‘l-vâkı‘ tabî‘atiñ insâna ta‘lîm eylediği müsikî ve nazm, târîhiñ bile taḥmîn edemeyeceği bir zamândan beri başlamışdır. Nazm, aḳvâm-ı kadîme nezdinde nazar-ı ‘itibâra alınış ilâhiler, merşiyeler ve gâzeller söylenilmiş ve vukû‘ât-ı ḥarbiyye vü rivâyât-ı târîhiyye nazm ile bildirilmişdir. Vukû‘âtı ḥalka bildirmek ve rivâyâtı muḥâfaza edebilmek ḥuşuşunda nazmıñ pek ziyâde yardımı var idi. Efrâdı ḥarbe teşvîḳ için nazmen ba‘zı ḥikâyât irâd olunur idi. Ḥarbede cesâret ve benî nev‘ine ḥamiyyet ibrâz edenler nazm ile alkışlanır idi.

[4] Cem‘iyyât-ı beşeriyye tarîḳ-ı medeniyetde ilerledikçe ifâde‘-i merâmde feşâḥat ve belâğatiñ te‘şiri görölüp neşren güzel ḥuṭbeler söylenmeğe başlamış ve letâfetde nazmdan aşağı kalmayacak şüretde bir tarz-ı şâ‘irânede neşrler meydâna gelmişdir. Gerek nazm gerek neşr yolunda eñ ziyâde ileri giden kavm ‘Arab’dır. Fikirleriniñ sâdeliğiyle berâber lisânlarınıñ zenginliği ve zekâvet-i fitriyyeleri şi‘er ü ḥiṭâbda ‘Arabları cem‘-i aḳvâm-ı ‘âleme tefevvuk etdirdi. ‘Arablarda şi‘er için hiç bir kâ‘ide yok iken feşâḥat ü belâğat-i tabî‘iyyeleri, kendileriniñ güzel kelâmlar inşâd eylemekde olan heveslerine yardım ederdi. Zamân-ı câhiliyyetde öyle kaşîdeler söylendi öyle ḥuṭbeler

⁶ Bu metnin çeviriyazısı yapılırken 19. yüzyıl imlası esas alınmıştır. Ancak manzum metinlerin transkripsiyonunda kafiye, ahenk vb. hususları göz ardı etmemek adına klasik imla usulüne uygun hareket edilmiştir.

oğundu ki feşâhat [5] ü belâgatiñ derecât-ı ʿaliyyesine geçdi. Kurʿân-ı Kerîmiñ nüzülü üzerine ʿArablar tākāt-i beşeriñ mâ-fevķinde bulunan feşâhat ü belâgati de gördüler. Ve mişlini vücûda getirmek müsteħîl olan ol kelâm-ı muʿcizden ʿilm ü edebi öğrenip vādî-i belâgatda bir mertebe daha ilerlediler.

Meşhûr İmâm Hâlîl (ʿaleyhi rahmetü'l-celîl) ʿarûzu icâd eyledi. Ve nazmıñ letâfeti henüz o zamâna degin hafî kalan birtakım kavâ'id-i tabîʿiyyeye muvâfakatiyle olduğunu işbât eylemiş oldu. Evet. ʿArûza kavâ'id-i tabîʿiyyeye diyeceğiz. Çünkü tabîʿat eñ güzel eşʿarı henüz ol vaķt mechûl olan bu kavâ'ide tatbîķ ile söyletirmiş idi. Feşâhat ü belâgatda hiç bir kavm ʿArablarıñ kaʿbına vâşil olamadı. Şiʿrde anlara kimse [6] erişemedi. Şanʿat-i şiʿr soñradan günden gün tenezzüle yüz tuttu. Şu kadar ki şarkda şuʿarâ-yı ʿAcem ve Rûm oldukça kuvve-i şiʿriyyeyi muhâfazaya ğayret eylediler. Ve pek güzel âşâr huşûle getirdiler.

Ğarbda ekşer-i ʿulûm terakķiyât-ı külliyyeye mazhar olduğu hâlde şiʿr, derece-i lâzımede terakķî edemedi. Yunan ve Latinler'e taklîden nazm-ı kelâma heves eden Avrupalıların lisânlarının müsâ'adesizliğinden nâşî bu bâbda dūçâr-ı şuʿubet oldular. Zâten Yunâniler'de kâfiye pek de ma'lûm degil idi. Faķat şiʿrlerinin evzânî mükemmel idi. Fransız şuʿarâsı ise telaffuzlarıñ yalnız ʿadedini hesâb ile telaffuz müddetine yaʿnî uzun veyâ kışa bir zamânda telaffuz olduğuna itibâr etmediler. Ve bu yolda bir mertebe daha geri kaldılar.

[7] Avrupanıñ İspanya'daki ʿArablarla ihtilâtı kâfiyelerin işlâh ve nazar-ı diķkate alınmasına yardım eyledi. Ve bunun için anların eşʿarı muvaşşahât-ı Endüliyyeye kabîlinden oldu. Avrupa, terakķiyât-ı ʿilmiyyenin eñ parlak derecesinde bulunduğu bu gününde bile şiʿr ve inşâca şarka tefevvuķ edememiştir. Bugün ʿArab ve ʿAcemiñ eñ parlak âşârından birisi Avrupa lisânlarına tercüme olduğda Avrupalıların âşârının mâ-fevķinde olduğu görölüyor. Ve bu huşûş ekşeri Avrupalılarca bile taşdıķ olunuyor. Bunu biz kendimiz de tecrübe edebiliriz.

Avrupa'da müsikî bu kadar terakķî eylediği ve egri bügrü borular ve irili ufaķlı kemânçeler icâd olduğdu hâlde bizce bizim kemân ve kânûnumuz ve nây u ʿüdumuzun yanında bir [8] ʿādî gürültü gibi kalır. Ve hattâ yalnız bizim için böyle olmayıp bizim müsikimiz erbâbı tarafından yolunda bir şüretle icrâ-yı âheng olunur ise ecnebîlere bile teʿşîr eyler. Kendilerini alafranganın cemîʿ huşûsâtından mütelezziz göstermege mecbûl olan şeyyıklarımız bir tarafa şu ifâdâtımız her bir şâhib-i zevķ u vicdân tarafından taşdıķ olunacağında şüphe yokdur. Tiyatrolarda görölüyor mu? Şimdi bizde de icrâ olunmaķda olan operalarıñ ʿarûzumuz ve müsikimize muvâfîķ düşen parçaları ne kadar güzel ve ne kadar müʿeşşirdir.

Ma^cmâfih bizde de şi^r ilerlemiş denilemez. Hemân eş^câr-ı kadîmeye beñzer şi^r söylemek dâ^riresinden çıkılmadığı hâlde kaşâ^rid-i ^cArabiyyeye beñzetilebilmiş bir eşere de [9] her zamân teşâdüf olunamaz. Bereket versin ki hevâ vü heves şu^carâmızı teğazzüle teşvîk eylediği gibi medâyiğ u târiğ gibi âşâr da tekeşşür eylemiştir.

Hülâsa-i kelâm şi^r dünyâda bir hayli zamândan beri terakķî edemeyip belki tedennî bile etmiştir. Bunun işbâtı pek kolaydır: Kağdı bir şâ^cirîñ âşârını göz önüne getirseñiz insânîñ daha ^câlem-i bedâvetde iken müteleziz olduğu şeylerin zikrini ve teşbîhâtîñ hep eşyâ-yı tabî^ciyye üzerine cereyân eylediğini görürsünüz. Gül ü bülbül ve şarâb u at vaşfına dâ^rir pek çok şeylere teşâdüf eylesiñiz; lâkin aşlâ bir şimendüfer lokomotifiniñ vaşfına teşâdüf etmezsiñiz.

Bunun gibi terakķiyât-ı ahîreniñ maşşülü olan bunca şanâyi^c ü bedâyi^c dâ^rir eş^cârda pek az şeylere teşâdüf olunur. ^cAle'l-^cumûm [10] eş^câr eski zamânda bulunduğu dâ^rire dâhîlinde bulunuyor. Eş^cârda güneşîñ tülû^c u gurûbı veyâhüd ufkuñ üzerine çıkıp altına indigi yolunda pek çok şeyler vardır. Lâkin küre-i arzîñ devr ile ^cale't-tevâlî emâkin ü mevâķi^ci, şemse ^carz u muķâbil eylediğine dâ^rir bir lâf bile yokdur. Ve eger var ise nâdirdir. Kâlb, merkez-i ihsâsât gibi pek çok yerlerde zikr olunur. Ammâ dimâğ kâle alınmaz.

Demek olur ki şi^r pek eski zamânların efkâr-ı felsefiyyesine ve ahvâl[in]e muvâfiķdir. Zamânımızîñ ahvâlî ve efkâr-ı felsefiyyesi henüz şi^rre geçmemiştir. Fi'l-haķîķa eskiden ba^czî ^culûmuñ kavâ^cidi bile nazm edilmiştir. Ve ba^czî efkâr-ı felsefiyyeye dâ^rir kaşîdeler söylenilmiştir. Lâkin zamânımızîñ [11] efkâr-ı cedîdesi henüz şu^carâya maşşüş olan ta^cbîrât sırasına girememiştir.

Firenk eş^cârı da bu hâldedir. Zamânîñ ^culûm u ma^cârifine muvâfiķ eş^câr anlarda da pek az olup ekşeri şi^rleri hikmet ve efkâr-ı kadîmeye muvâfiķdir. Hele anlarıñ eñ güzel ^cadd olunan eş^cârını insân muţâlâ^ca eder iken Yunân şâ^cir-i meşhûru Omeros'uß *Ilyada* ve *Odysseia*'sını okuyorum zann eder. Bugüne kadar hürâfât-ı Yunâniyye'yi bırakamamışlardır. Bugün bile şi^rlerinde Jüpiter ve Venüs maşallarını zikr ederler.

Şi^rriñ şu hâli şu^carânîñ kuşurundan degildir. Bunun başka sebepleri vardır: Şu soñ zamânlarda her ne kadar fûnûn u şanâyi^c pek ziyâde ilerlemiş ise de hikmet, efrâd arasında ta^cammûm edememiştir. Meşelâ ba^czî [12] ihsâsât ile müte^cessir olanlar bugünde bile elini kâlbine götürür ve fizyolojiniñ merkez-i hiss olmak üzere ta^cyîn eylediği dimâğî hâtırına bile getirmez. “Havada şovuk

var” der ama hikmet-i tabîyyeye muvâfık olarak “derece-i harâret tenezzül etdi” demez. “Güneş doğdu” der, “küre-i arz döndü” demez. Demek olur ki değil şi'r tûruk-ı ifâde-i merâm dağı sâ'ir ahvâl ile mütenâsiben terakkî edememiştir. Bunuñ için şuarâ arzı, bisâta ve semâyı da kubbe-i atlasa teşbîh ederler. Ve şi'rlarını hep müşâhedât-ı zâhiriyye hakkında söylerler. Bunuñla beraber insânın bir gözi mâzide ya'nî şu tecemmülât-ı mütekeşşirenin verdiği şikântılardan dolayı arzûsı sâdelikte olduğundan insân bu gibi eş'ardan daha ziyâde hoşlanıyor.

[13] Naşıl olursa olsun şi'r her hâlde hissiyât-ı ulviyyeyi tahrik eder bir şey olup taşvîr etdiği huşûşu haqqikaten te'sîr ettirerek ifâde vü efkârı taşfiye eder olduğundan her zamân nazar-ı rağbetdedir. Lisânımızın aslı olan Türkçe'nin zâten şivesi rengin ve elfâz u kelimâtı bir âheng-i tâma tâbi olduğu hâlde Arabî vü Fârisî gibi şi're müsâ'id olan iki mükemmel lisân ile zenginleştirilmiştir. Bunlardan alınan lûgatlerle ifâde-i merâm ve tezyîn-i kelâm vüs'at hâşıl olur. Ammâ bu yolda dağı şüret-i ictidâli gözetmek lâzımdır. Bir çok lûgât-ı gayr-ı me'nüseyi toplayıp te'lîf-i eş'âr etmek belâgate muvâfık düşmeyeceği gibi o mişilli eş'arda selâset de bulunmaz. İştîlâh-ı ulûmu vaz' için Arabî vü Fârisî'den lûgatler ta'yîn u taşşîn olduğuna [14] gibi şi'rde dağı bunlardan lisânımızda şuarânın kullanmadıklarını isti'mâlî gayr-ı câ'idir.

Lisânımızda şi'rin şüret-i terkîbi esâsen eş'âr-ı Arabiyye'ye muvâfık olmağla beraber ba'zı cihetle andan mütefâvitdir. İmâm Halîl eş'âr-ı Arabiyye'yi tetebbu' u fi'l maddesinden müştak olan fe'ülün, mefâ'ilün, müstef'ilün, fâ'ilâtün gibi evzân ile anları taqtî' ederek şi'rin envâ'mını ta'yîn edip bir fenn-i mahşûş tedvîn ve ilm-i arûz tesmiye eylemiş idi. Üdebâ-yı İrân dağı İmâm Halîl'in vaz' eylediği kavâ'id ü istîlâhatı isti'mâl etmekle beraber arûzu kendi lisânlarının şivesine tevfiq eylediler.

Arûz-ı Fârisî, arûz-ı Arabiyye'den me'ñüz ise de beynlerinde ba'zı cihetle fark vardır: [15] Meşelâ Arablar bir beyti kelâm-ı müstakill add eylediklerinden eş'âr-ı Arabiyye'de bir kelimenin bir kısmı mışrâ-ı evvelde ve diğer kısmı dağı mışrâ-ı ahîrede kalabilir. Eş'âr-ı Fârisiyye'de ise her mışrâ bir kelâm-ı müstakill ictibâr olunur. Binâ'en aleyh Arabî'de baħr-i hezec ve remelin her beyti altı cüz'den ziyâde olmadığı hâlde Fârisî'de bu bahirler ekşeriyâ sekizer cüz'den terkîb olunur.

Şu cihetle arûz-ı Fârisî lisânımıza daha ziyâde tevâfuq eylediğinden üdebâ-yı Rûm arûz-ı Fârisî üzere şi'r söyleyegelmişlerdir. Ammâ eş'âr-ı Fârisiyye'deki evzânın cümlesi lisânımızda isti'mâl olunmayıp içlerinden ba'zıları münteħab olarak müstamel olmağla lisânımız için müstakill bir arûz tertîbi lâzıme-i

hâlden bulunmuşdur. Binâ'en °aleyh bu bâbda bir çığır açmak üzere eş°arımızı evzânından kesb-i ıttılâ° olursa [16] bilenleriniñ beyânına ibtidâr olunmuşdur.

Şu teşebbüs-i nâçizâne üdebâ-yı °Osmâniye'ye ta°yîn-ı tarîk edilmek şüretinde telakkî olunmamalıdır. Ya°nî lisânımızda her şi'r söyleyecek olanlara bir kıâ°ide ve hudûd ta°yîn olunmak isteniliyor gibi añaşılmamalıdır! Burada maqşad °aşırılca şarf-ı nakdîne-i himmet ile âşâr-ı nefîselerini yâdigâr kılmış olan üdebâ-yı °Osmâniye'niñ söylemiş oldukları eş°arın °ale'l-ekşer kanğı vezinlere mutâbık olduğunuñ ta°yîninden °ibâretidir. Bu ise peder-i merhûmdan °ilm-i °arûz tederrüs eyledigim şırada zabt u hıfz edebilmiş olduğum evzândan °ibâretidir. Bunlarıñ hâricinde envâ°-ı sâ°ire var ise ta°yîni erbâb-ı himmete muhavveldir.

Bir de lisân-ı Türkî'de bir kıâ°ide vardır ki aña parmak hesâbı denir. Bu ise her [17] harekeyi bir hesâb edip sâkin harfleri hesâbdan hâric tutmaktan °ibâretidir. Meşelâ *Journal Asyatik*'iñ sekizinci kısmınıñ on dördüncü cildinde toplanılmış olan mânîlerden (ma°ânî):

*Elma virdüm almazsıñ
Sen elmasdan kıalmazsıñ
Hangi bâğuñ gülisiñ
Zemherîde şolmazsıñ*

mânîsi parmak hesâbıyla yedi şayılr. Faqat evzân-ı °Arabiyye vü Fârisiyye'den birine uymaz. Ve yine:

*Şaş üstine taş kodum
Bir yaşdığa baş kodum
Yârim gelecek diyü
Şağ yanımı boş kodum*

mânîsi dahı şayıllağla berâber ba°zı mertebe-i °arûz-ı Fârisî'ye dahı temâss ederek [18] baħr-i hezceden *mef°ülü mef°ilün* veznine tevâfuq eder gibi görünür. Bu teşâdüf kabîlindedir. °Arûz-ı Fârisî üzere söylenen eş°ar ekşeriya parmak hesâbına dahı uyar. Meşelâ baħr-i remelden:

fâ°ilâtün fe°ilâtün fâ°ilün

vezni parmak hesabıyla on bir gelmekle bu vezinde söylenen eş'âr iki kâ'ideye de uyar. Ammâ nâdiren Fârisî kâ'idesi üzre vezni-şahîh olduğu hâlde parmak hesabına uymaz. Ez-cümle baħr-i remelden:

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

veznindeki fe'îlün ba'zen 'aynîñ kesri ve ba'zen daħı sükûnıyla gelmekle parmak hesabına göre mısrâ'îñ biri digerinden bir nâķış olmuş olur.

Parmak hesabıyla daħı vaktiyle pek güzel [19] eş'âr söylenmiş ve e'âzım-ı üdebâdan ba'zılarının bu yolda güzel eserleri görülmüş ise de mu'ahħaren bu uşûl terk olunarak fakat meşâyih ve saz şâ'irlerinin ba'zı âşârı ile efvâh-ı 'avâmda dürlü tahrişata dūçâr olmakdan hâlî kalmayan dâsitân u mâniler kalmışdır. Meşelâ yine *Journal Asyatik*'den me'hûz olan:

*Ķal'aniñ üsti taşdur
Şacıñı belden aşdur*

beytiniñ mısrâ'-ı evveli ile ikinci mısrâ'ınıñ ma'naları hiç bir vechile yekdigerine ta'alluk etmediginden bu gibi eş'ârın kıymet ü itibârı olamaz. Lâkin selâsetine diĶkat olunmak ve eczâsınıñ ma'anîsi beyninde bir irtibât bulunmak şartıyla bu yolda da pek güzel eş'âr söylenilmiştir. Ez-cümle 'İzzet Molla merħümüñ parmak hesabı üzre söylemiş olduğu şarkısından:

[20] *'Aşķıñı şaķlarum göñlümde nihân
Gizlice gizlice ağlarum hemân
El gibi cefâdan eylemem fiĶân
Seni sevdim odur benim günâhım*

ķıřası ne kadar belîĶ ve ne kadar selîs olduğu zâhirdir. Bu şarkı üdebâ-yı benâmdan ve fuzalâ-yı ma'ârif-ittisâmdan Manastırlı Fâ'îķ Beg Efendi'niñ *Türkçe 'Arûz* 'unvânıyla te'lîf eylemiş oldukları eser-i mu'teberlerinde görülmüşdür. Mîr-i mûmâ-ileyh bu uşûlü yeñiden ihyâ ve inşâd-ı şî're vâsi' bir yol açmakla edebiyâtımıza haķîkaten şâyân-ı taķdîr bir Ķidmetde bulunmuşdur.

Şî'rîñ Erkân ü Eczâsı

Aşħâb-ı fenn-i 'arûz, elfâzı bi-hasebi'l-vezn üç kısım itibâr edip **sebeb**, **veted** ve **fâşıla** tesmiye eylemişlerdir. Sebeb iki nevc olup birincisi **sebeb-i** [21] **ħafîf**dir ki bir Ķarf-i müteħarrik ile bir de sâkinden 'ibâret olan lafzdır: *Gül*,

mül, hel ve *fî* gibi. İkincisi dağı **sebeb-i şakıl** olup iki harf-i müteharrikden ‘ibâret olan lafzıdır: *Gele, me’a, leke* ve *bile* gibi. Hafî olmaya ki burada, mâ-ıablindeki harfîñ harekesini iş‘âr için yazılıp telaffuz olunmayan hüruf-i imlâ hesâba dâhil degildir.

Veted dağı yâ iki müteharrik ile bir sâkinden ‘ibâret olup **veted-i mecmû**‘ denir: *Çemen, semen, ‘alâ* gibi. Veyâhûd iki müteharrikiñ beyninde bir sâkin bulunup **veted-i mefrûk** denilir: *Lâle, jâle, keyfe* ve *hayşü* gibi.

Fâşıla sebeb-i şakıl ile sebeb-i hafifden ya‘nî üç müteharrik ile bir sâkinden mürekkeb olup **fâşıla-i suğrâ** denir: *Şanemâ, đarabet* gibi Yâhûd sebeb-i şakıl ile veted-i mecmû‘adan [22] ya‘nî dört müteharrik ile bir sâkinden mürekkeb olup **fâşıla-i kübrâ** denir: *Đarabeküm, semeketen* gibi.

İmdi kelâm-ı mevzûnuñ eczâsı, elfâz u erkân-ı mezkûreniñ tereküb ü imtizâcından taħaşşül eder. Meşelâ veted-i mecmû‘u sebeb-i hafife tağdîm ile fe‘ülün ve sebeb-i hafifi veted-i mecmû‘a tağdîm ile fâ‘ilün ve sebeb-i hafifi iki veted-i mecmû‘a tağdîm ile mefâ‘ilün vezinleri haşıl olur.

Ehl-i ‘arûz bu yolda terkîb eyledikleri yedi cüz‘ü eczâ-yı aşliye ‘add ederler ki bunlarıñ ikisi humâsî ve beşi subâ‘îdir: Humâsî olanlar *fe‘ülün, fâ‘ilün*; subâ‘î olanlar dağı *mütefâ‘ilün, mufâ‘aletün, müstefîlün, fâ‘ilâtün, mef‘ülâtün* vezinleridir. Ammâ Cevherî ‘inde mef‘ülât uşûlden ma‘dûd degildir. İşbu evzân-ı aşliyeye tağayyür ve ba‘zen ziyâde [23] ve noğşân ‘arîz olmasıyla evzân-ı sâ‘ire teferru‘ eder. Eger tağayyür, esbâba ‘arîz olur ise **ziħâf** denilir. Meşelâ müstefîlün cüz‘-i aşlisiniñ fâ’sı hażf olunarak “müste‘ilün” kalmağla bu dağı “müfte‘ilün” cüz‘-i fer‘isine nağl olunur. Ve yine mefâ‘aletün cüz‘ünüñ lām’ı teskîn ile nün’ı hażf olunarak “mufâ‘alt” kalmağla bu dağı “mefâ‘il” veznine nağl olunur.

Ve eger tağayyür, evtâd ile esbâba sârî olur ise **illet** denir ve illet bir kaşideniñ birinci beytine ‘arîz olsa her beytde ol şüretle devâm eder. Ziħâf ise bir beytde vâkı‘ olduğu hâlde ol kaşideniñ diğer beytinde olmayabilir. ‘İllet ziyâde yâ noğşân ile vâkı‘ olur. Meşelâ mütefâ‘ilün cüz‘ünüñ âhirine bir sâkin ‘ilâve olunarak “mütefâ‘ilinn” olmağla “mütefâ‘ilân” [24] veznine nağl olunur. Ve yine mufâ‘aletün vezninden “tün” hażf ve “lām” dağı teskîn olunarak mefâ‘il olmağla fe‘ülün veznine nağl olunur.

Ehl-i ‘arûz bir beytiñ mışrâ‘-ı evveliniñ birinci cüz‘üne **şadr** ve cüz‘-i âhirine ‘arûz derler. Ve mışrâ‘-ı şânîniñ cüz‘-i evveline **ibtidâ** ve cüz‘-i âhirine **đarb**

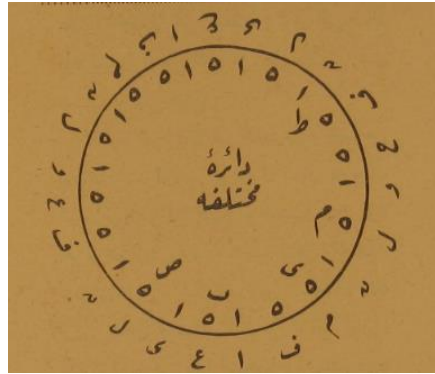
tesmiye ederler. Şadr ile ʿarûzuñ ve ibtidâ ile ʿdarbıñ mâbeyninde bulunan eczâya dağı **haşv** tesmiye ederler.

Baħr

Evezân-ı aşliye vü ferʿiyyeniñ yekdigeriyle terekübünden yâhüd ʿaynı vezniñ tekerrüründen baħr teşekkül eder. Baħirler İmâm Hâlıl'e göre on beş olup bunlarıñ her birinde ʿarîzîñ tenevvuʿuyla on beş baħirde otuz dört ʿarûz ve ʿdurûbuñ tenevvuʿuyla dağı altmış üç ʿdarb bulunur. Ammâ Aħfeş-i Naħvî bunlara bir de baħr-i mütedâriki [25] ʿilâve etmekle baħriñ ʿadedi on altıya bâliğ olduğundan otuz altı ʿarûz ve altmış yedi ʿdarb bulunmuş olur. İşbu baħirlerden beşi faķať ʿArab'a maħşûş olup şuʿarâ-yı İrân anlarıñ lisân-ı Fârisî'de istiʿmâlini muvâfık-ı tabʿ bulmamışlardır. Ol baħirler *tavîl*, *medîd*, *basîť*, *vâfir* ve *kâmildir*. Şuʿarâ-yı İrân sâʿir baħirleri istiʿmâl ile berâber lisân-ı Fûrs'e maħşûş olmak üzere yeñiden üç baħir daha istiħrâc eylemişlerdir ki bunlar da *cedîd*, *karîb* ve *müşâkildir*. Bu hâle göre baħirleriñ mecmûʿ-ı ʿadedi on toķuza varmış olur.

Devâir-i Evzân-ı Şiʿr

İşbu 5 işâreti müteħarrik 1 işâreti dağı sâkin ħarfleri işʿâr eylemek üzere şü vechle:

[26]

bir dâire teşkîl olunsa bunuñ “tı” ile işʿâr olunan ħarf-i müteħarrikden ʿtibâren bir defʿa devr olunmak üzere sâkin ve müteħarrik ħarfler tefâʿile tatbîķ olunarak dâire, *feʿülün meşʿâʿilün feʿülün meşʿâʿilün* vezni çıkar. İşbu vezniñ iki defʿa tekrarı olan

[27] *fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün*
fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün

vezni baħr-i tavîliñ aşıdır. Yine bu dâ'irede “mim” ile iş'ar olunan ħarf-i müteħarrikden bed° ile berice sâbık tefâ'ile taṭbıķan devr olunarak

fâ'ilātün fâ'ilün fâ'ilātün fâ'ilün

vezni bulunur ki bunuñ daħı iki def'a tekrarı baħr-i medîdiñ aşıdır. Ve kezâlik “be”den bed° ile

müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün

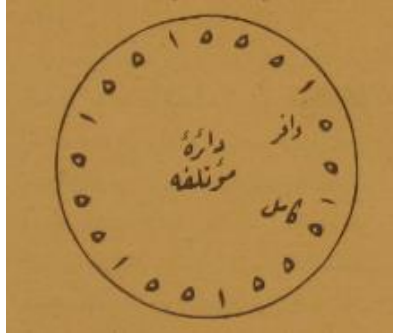
vezni bulunur. Bunuñ iki def'ası daħı baħr-i basîtiñ aşıdır. Dâ'ireniñ diğer maħallerinden bed° olunarak diğer baħirler daħı istiħrâc olunabilir ise de anları °Arab isti'mâl etmediginden müħmelâtdan °add olunurlar. Faķaṭ dâ'ire-i mezkûreniñ [28] “se” ve “şad” ile iş'ar olunan maħallerinden bed° ile istiħrâc olunan iki baħri ba'zı müvellidîn isti'mâl eylemişlerdir. “Se”den bed° ile müstaħrec olan iki def'a

mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün

veznine baħr-i müstaṭîl tesmiye olunmuşdur ki baħr-i tavîlüñ maķlûbı ya'ni °aksidir. Ve “şad”dan bed° ile istiħrâc olunan iki def'a

fâ'ilün fâ'ilātün fâ'ilün fâ'ilātün

vezni daħı baħr-i medîdiñ maķlûbudur. İmdi böyle bir dâ'ire, baħirleriñ eczâ-yı aşliyesine nazaran yekdigesine ta'alluķ ve irtibâtiñı ta'yîn eylemekle ehl-i °arûz baħirleri beş dâ'irede cem° eylemişlerdir. Bâlâda mezkûr olan dâ'ire anlarıñ birincisi olan dâ'ire-i muħtelifedir ki eczâsının ba'zısı ħumâsî ve diğer ba'zısı sübâ'î olarak muħtelif olmaları [29] cihetiyle böyle tesmiye olunmuşdur. İşbu dâ'ire-i muħtelifeniñ ħâvî olduğu baħirler lisân-ı Fârisî'de müsta'mel olmayıp olsa da maṭbû° düşmemişdir. Dâ'ire-i şâniye daħı işbu:

dâîresi olup bunuñ cemî'e-i eczâsı sübâ'î olarak i'tilâf eylemeleriyle dâîre-i mu'telife tesmiye olunmuştur. Bu dağı baħr-i vâfir ile baħr-i kâmilî hâvîdir. [30] Baħr-i vâfirîñ aşlı iki kere

müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün

olup baħr-i kâmilîñ aşlı dağı iki kere

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

veznidir. Bu baħirler dağı Fârisî'de müsta'mel degildir. Ba'zı müte'abħîrîñ lisân-ı Fârisî'de baħr-i kâmilîden inşâd-ı şî'r eylemişler ise de şu'arâ-yı °Acem anlarda °uzûbet ü le'âfet bulamadıklarından ehl-i °arûz-ı Fârisî ol baħirleriñ fîrû'unu istiħrâc ve beyâna taşaddî etmemişlerdir. Ammâ lisânımızda baħr-i kâmilîden söylenilmiş olan eş'âr pek la'îfdir. Şu kadar ki lisânımızda isti'mâl olunan đurûb u °arûzu kendine maħşûş olup °Arabî'ye tevâfuğ etmez.

Dağıre-i şâliše dâîre-i müctelibedir ki üç baħri hâvîdir. Bunlar dağı hezec, recez, remeldir. [31] Ve bu üç baħir Fârisî'de ve lisân-ı °Osmânî'de keşîrû'l-isti'mâldir. Dâîre-i râbi'a dâîre-i müşebbehedir ki toğuz baħri hâvî olup bunlarıñ altısı hem °Arab'da ve hem de °Acem'de müsta'meldir. Diger üçü eş'âr-ı Fârisî'ye maħşûşdur.

İşbu doğuz baħirden °Arab ve °Acem'de müşterek olan altı baħir: serî°, münserih, hafîf, muzâri°, muđteżib, müctesşdir. °Acem'e maħşûş olan üç baħir dağı cedîd, münserid (ta'bîr-i Fârisî ile qarîb) ve muğtarid (ta'bîr-i Fârisî ile müşâkil)dir.

Ehl-i °arûz-ı Fârisî mezkûr doğuz baħri iki dâîreye vaz° eylemişlerdir. Ve dâîreleriñ tertîb ü tesmiyesinde dağı °Arab'a muħâlîf olarak baħr-i münserih

ve muzâri° ve muktezîb ve müctessîñ °â'id olduğu dâ'ireye dâ'ire-i [32] muhtelife deyip serî°, cedîd, qarîb, hafîf ve müşâkiliñ dâ'iresine dağı dâ'ire-i müntezi°a demişlerdir. Ve °Acemiñ dâ'ireteyn-i mezkûreteyne tevzi° eyledikleri buğür tis°a-i mezkûreniñ aşilları olmayıp fûrû°udur.

Devâ'ir-i evzândan beşincisi dağı dâ'ire-i müttefiqa olup bađr-i mütedârik ile bađr-i mütekâribi hâvîdir. İmdi eş°âr-ı °Arab'ıñ evzânını hâvî olan devâ'ir-i hamseden ikisi Fârisî'de müsta°mel olmayan bağirlere müte°allık olduğundan ve dâ'ire-i müctelibedeki bağirler dağı iki dâ'ireye vaz° kılandırğında devâ'ir-i evzân-ı °Acem dört olur. Ammâ lisân-ı °Osmânî'de bađr-i kâmil isti°mâl olduğundan °arûz-ı °Osmânî'ye dâ'ire-i mütelife dağı dâhil olur. Ve °arûz-ı °Osmânî'de devâ'ir-i [33] evzân-ı °Arab'dan dört dâ'ire bulunup dâ'ire-i müctelibeniñ bağirleri uşûl-i °Acem üzre iki dâ'ireye tevzi° olunması itibâriyla eş°âr-ı °Osmâniyye evzânınıñ beş dâ'iresi bulunmuş olur. Burada ittihâz eyledigimiz ıarîk-i ihtisâra nazaran artık bađirleriñ ağvâl-i mađşûsalarınıñ beyânına gelelim.

Bağr-i Hezec

Bu bađriñ dâ'irede aşlı altı def°a mefâ°ilün vezniniñ tekrâridir. Ve bunuñ °Arabî'de isti°mâli faqaı iki đarb üzeredir.

mefâ°ilün mefâ°ilün }
mefâ°ilün mefâ°ilün } **Đarb-ı evvel**

mefâ°ilün mefâ°ilün }
mefâ°ilün fe°ülün } **Đarb-ı şânî**

Đarb-ı evveliñ mişâli Yezîd'ıñ işbu:

[34] *Ene'l-mesmümu mâ °indî*
Bi-tiryâkin velâ rākî
Edir ke°sen ve nāvilhā
Elā yā eyyühe's-sākî

şi°ridir. Tağtî°i ya°nî tefâ°ile tağbîki

*Ene'l- mesmû / mu m̄a 'indī
mefā 'ilün / mefā 'ilün*

mişilli olup diğere mışra'ları dağı bu vechile taqtı' olunur. Lisānımızda işbu dārb-ı evveliñ mişāli vardır: Ez-cümle

*Niçün a sevdiğim niçün
Seni sevdiğim budur suçum
Taralanmış güzel saçın
Çözen benden beter olsun*

şarkısı ol kabildendir. Fārisī'de bu bahriñ dūrüb-ı keşiresi [35] olduğu gibi Türkideki dārb-ı evveliñ mişāli vardır. İşbu müşemmenü'l-eczā olan

*mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün
mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün*

dārb-ı evveliñ Fārisī'deki mişāli Hāfiz'ın:

*Elā yā eyyühe 's-sākī edir ke'sen ve nāvilhā
Ki 'ışk āsān nemüd evvel velī üftād müşkilhā*

olup mişāl-i Türkisi dağı Nābī'niñ

*Ŧutup ke'siñ kenārından zarāfet birle hörpüldet
Disünler qahve içmekde bu 'emmi amma kāmil hā*

ve diğere bir mişāli dağı

(Beyt li-Cevdet Paşa)

*Tenezzül 'ay-n-ı rif'at olduğun seyr et ki şun'-ı Haq
Maqarr-ı kāküli bālā-yı çeşm-i 'izzet etmişdür*

olup işbu beytiñ taqtı'ı dağı zīrdeki vechiledir.

[36] *Tenezzül 'ay / n-ı rif'at ol
mefā'ılün / mefā'ılün*

*duğun seyr et / ki şun'-ı Haq
mefā'ılün / mefā'ılün*

bu bahriñ Türkî'de müseddesü'l-eczâ olarak müsta°mel olan diger iki ÷arbu dağı

1 *mefā°ilün mefā°ilün mefā°ilün*
mefā°ilün mefā°ilün mefā°ilün

2 *mefā°ilün mefā°ilün fe°ülün*
mefā°ilün mefā°ilün fe°ülün

olup birincisinin mişāli

Gehī vuşlatda °āşık gāh mehcūr
Bu dünyādur gehī mātem gehī sūr

ikincisiniñ mişāli

Cihānda zevk u şevk-i kām-rānı
Mey ü maħbūb u eyyām ü civānī

ve yine bu bahriñ bir °arūzu dađı

[37] *mef°ülü mefā°ilün fe°ülün*
mef°ülü mefā°ilün fe°ülün

olup mişāli

Ser-māye-i şā°irān tükenmez
Dünyā tükenür yalan tükenmez

bunuñ taķtī°i dağı şu vechiledir:

Ser-māye / -i şā°irān / tükenmez
mef°ülü / mefā°ilün / fe°ülün

Dünyā tü / kenür yalan / tükenmez
mef°ülü / mefā°ilün / fe°ülün

Rübâ'ı

Şu'arâ-yı °Acem baħr-i hezecden rubâ'ı veyâ dü-beyt °unvânıyla ba'zı evzân istiħrâc eylemişler ve iki beyt üzre bu yolda °uzübetli şi'rlere söylemişlerdir. Ve bu nevc eş'âra terâne daħı demişlerdir. Lisân-ı °Osmânî'de daħı bu vezinler üzre pek laţif eş'âr söylenmiştir. [38] Fârisî'de bunuñ şuver-i °adîdesi vardır. Eş'âr-ı °Osmâniyye'de vâkıf olabildiğimiz:

*mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*

*mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül
mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül*

vezinleri olup birincisiniñ mişâli:

*Nüşhañ marâz-ı °aşka °ilâc eylemedi hîç
Ey şeyh-i kerâmât-fürûş az da şuyuñ iç*

ikincisiniñ mişâli daħı

*Nâdir bulunur fînet-i kâmilde kuşūr
Kim mâyeden eyler ne ki eylerse zuhūr*

ve yine ba'zı zihâfât ile

*Dilbend-i ümîd olduğum evkât-ı neşâtı
Hem-reng-i şabâh-ı Ramazân eyleme yâ Rab*

°Arab'dan ba'zı müvellidîn daħı rubâ'ı tarzında [39] eş'âr söylemişler ve bu yoldaki evzâna baħr-i silsile tesmiye eylemişlerdir.

Baħr-i Recez

Baħr-i receziñ aşlı altı kere müstef'ilün veznidir. Bu baħrden eş'âr-ı °Osmâniyye'de muţtali° olduğumuz üç şüretidir: Evvelâ iki kere

*müstef'ilün müstef'ilün
müstef'ilün müstef'ilün*

vezni olup mişâli:

*Gel devr-i ʿiṣ eyyāmıdır
Zevk u şafâ hengāmıdır
ʿAşıklarıñ bayramıdır
Bu mevsim-i ferhunde-dem*

Ve şâniyen iki kere:

müstefʿilün müstefʿilün

vezni olarak mişâli:

*Gül devridür gül-zâra gel
Gül açıl ey verd-i emel*

Ve şâlişen yine iki kere olmak üzere:

müstefʿilâtün müstefʿilâtün

[40] vezni olarak bunuñ dağı mişâli:

*Gitdikçe oldı ey şüh-ı raʿnâ
Hüsniñ ziyâde ânen fe-ânâ*

beytidir.

Baħr-i Remel

Bu baħriñ aşı altı kere fâʿilâtün veznidir. Fârisî ve Türkî’de eʿarîz u ğurûb-ı ʿadîdesi müstaʿmeldir. Lisân-ı ʿOsmânî’de bu baħriñ müşemmenü’l-eczâ olarak müstaʿmel olan şüretleri:

*fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilât
feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün
fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilât
fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün
fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilât*

[41] dır ki bunlarıñ her bir satırı ikişer kere yazılmağ lâzım gelir iken li-ecli'l-ihtisâr burada birer kere yazılmışdır. Mişâlleri dağı ber-vech-i zîr beyân olunur:

Beyt-i Lâedrî

*Yâr için ağıyâra minnet etdigim eayb eyleme
Bāgbān bir gül için biñ hāre hizmetkār olur*

Beyt

*Çanda varsa eāşık-ı bî-çāre cānāniñ arar
Mübtelā-yı derd olan elbetde dermānın arar*

Beyt

*Bağrına taş başup almış eline āhen-eāşā
Kūy-ı cānāni arar ditreyerek kıble-nümā*

Beyt

*Gördi çün derd-i dil-i zārımı raħm etdi tabīb
Didi ey haste-i hicrān saña dermān ağlar*

[42] İşbu bahriñ lisān-ı eOsmānî'de müseddesü'l-eczā olarak müstaemmel olan çurüb u eārîzî dağı her biri iki kere alınmağ üzere:

*fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt
fā'ilātün fe'ilātün fe'ilāt*

olup mişâlleri:

Beyt-i Lâedrî

*Kısmetiñdür yıldırın yer yer seni
Ġāfil olma eākıbet yer yer seni*

Beyt-i Cevdet Paşa

*Nâz ile gülzâra gel ey gül-izâr
Gül yüziñ görsün gül olsun şerm-sâr*

Beyt-i Şâbit

*Tokunup pâyı döküldi sâğar
Devletin tepdi yine zâhid-i har*

[43] Baħr-i Kâmil

Dâire-i mu'telifeye müte'allık olan baħirlerden baħr-i kâmilîñ 'Arabî'de çurub u e'arîz-ı 'adîdesi olduğu ħâlde Fârisî'de isti'mâlî şâyi' degildir. Lâkin lisân-ı 'Osmânî'de bu baħirden pek laţif eş'âr söylenebilir. Muţtalî' olabildiğimiz bir şüreti

*mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün
mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün*

olup bu daħı çurub u e'arîz-ı 'Arabiyyesi'nden başka bir tarzda terekkeb eylemişdir.

Baħr-i Serî'

'Arabîñ dâire-i müctelibede cem' eylediği ve 'Acemiñ dâire-i müntezi'asına müte'allık olan baħirlerdendir. Ve dâirede aşlı iki kere *müste'elün müste'elün mef'ülâtün* veznidir. Fürû'undan [44] lisân-ı 'Osmânî'de müsta'mel olanı:

*müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilât müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilât*

vezinleridir. Bunlarıñ mişâlleri daħı:

(Ez-Ġazel-i Cevdet Paşa)

*Ol şanemiñ luţfi bütün yâda mı
Hep sitemi 'aşık-ı nâ-şâda mı
Çeşmini maħmûr eden ey mest-i nâz
Dâ'îye-i işve midür bâde mi*

Beyt

*Şubh şalup māh-ı ruhuñdan niķāb
Çık ki temāşāya çıka āfitāb*

Baħr-i Münserih

Bu bahriñ aşlı iki kere *müstef'ilün mef'ulāt müstef'ilün mef'ulāt* olup lisān-ı 'Osmānî'de müsta'mel olduğuna muṭṭali' olabildiğimiz şüreti:

[45] *müfte'ilün fā'ilün müfte'ilün fā'ilün
müfte'ilün fā'ilün müfte'ilün fā'ilün*

Baħr-i Hāfif

Bu bahriñ aşlı iki kere *fā'ilātün müstef'ilün fā'ilāt* olarak lisān-ı 'Osmānî'de müsta'mel olan ḍurūbu

*fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün
fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
fā'ilātün mefā'ilün fe'ilāt fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt
fā'ilātün mefā'ilün fe'ilāt fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt*

olup mişālleri:

Beyt

*Żabt olunmaz 'inān-ı āh-ı seher
Çāresiz keşf-i rāz ider gönliim*

[46] Beyt

*Hüner ehli zamānede gülmez
'Ākıl etmez 'abeş yere ḥande*

Beyt

*Seni gördükçe hem-nişin-i rakīb
Alur ey şūh ızırāb beni*

Baħr-i Muzâri°

İşbu baħriñ aşlı daħı iki kere *mefâ°ilün fâ°ilâtün mefâ°ilün* vezni olup °Arabî'de faķať bir °arûz ve bir ğarby vardır. Ve baħr-i muzâri° (Fârisî'de müsta°mel olduğu ĥâlde lisânımızda münâsib bir mişâlini bulamadığımız, baħr-i muķtezib gibi) °Arabî'de ħalîlü'l-isti°mâl olup bu baħirlerde mükemmel bir ħaşıdeye teşâdüf olunamamış ve ancak bir iki beytden °ibâret eş°âr görülmekte bulunmuşdur.

[47] Ammâ baħr-i muzâri°iñ lisân-ı °Osmânî'de isti°mâli epeyce şâyi° olarak müsta°mel olan fûrû°u

mef°ülü fâ°ilâtün mef°ülü fâ°ilâtün
mef°ülü fâ°ilâtü mef°âilü fe°ülün
mef°ülü fâ°ilâtü mef°âilü fâ°ilân } Her birinden ikişer kere

olup mişâlleri:

Beyt

Bîmâr gözlerinden câna irişdi âfet
Şimden gerü efendüm siz şağ biz selâmet

Beyt-i Cevdet Paşa

Ey şâne ħîl ü ħâl ile tel ħırmadan varup
Şerħ eyle yâre ĥâl-i perîşânı mü-be-mü

Beyt

Câmun şarâb-ı jâle pür etmişdi lâleniñ
Bezm içre kâse-lîs idi ĥurşîd-i tâb-dâr

Baħr-i Müctess

Aşlı iki kere *müste°ilün fâ°ilâtün fâ°ilâtün* [48] olup °Arabî'de müsta°mel olan şüreti bir °arûz ve ğarbdan °ibâretdir. Lisân-ı °Osmânî'de müsta°mel olan fûrû°u her birinden ikişer def°a olarak:

mefâ°ilün fe°ilâtün mefâ°ilün fe°ilün
mefâ°ilün fe°ilâtün mefâ°ilün fe°ilât

olup mişâlleri:

(Ez-Ġazel-i Cevdet Paşa)

*Ẓuhūr idince bahār-ı haṭuñ olup mecnūn
Çemende şāhib-i sevdā gider gezer de gelür*

Beyt

*Hazākat ile bakıp nabzıma buyurdı ṭabīb
Bu ilet ehline hoşdur hevā-yı kũy-ı ḥabīb*

Beyt

*Şemīm-i nāfeye dā'ir şabāda var bir eṣer
Aceb o āhũ-yı nāzende kākũlũn mi ṭarar*

[49] Baḥr-i Mütেকārib

Dā'ire-i müttefaḳaya mütte'allık olan ḥumāsīyũ'l-eczā iki baḥriñ biri olup dā'irede aşlı sekiz def'a fe'ũlũn veznidir. Lisānımızda müsta'mel olan şüretleri, beheri iki kere i'tibār olunmaḳ üzere

*fe'ũlũn fe'ũlũn fe'ũlũn fe'ũl
fe'ũlũn fe'ũlũn fe'ũlũn fu'l*

olup mişâlleri:

Beyt-i Cevdet Paşa

*Buyur meclis-i ünse ey mest-i nāz
Ney ü mey müheyyā kemān dil-nüivāz*

Velehü eyḏan

*Bu firḳat ne yapdı ne etdi baña
Ne mümkiñ beyān edebilmek saña*

[50] Baḥr-i Mütedarik

Dā'ire-i müttefaḳadandır. Aḥfeş'iñ bulup İmām Ḥalīl'iñ vaz'e eylemiş olduḡu on beş baḥre ilḥāḳ eylediḡi işbu baḥr-i mütedarikdir ki muḥdeş veyā muḥteri'e

dağı denir. Bunuñ aşlı dağı sekiz defa fâ'ilün veznidir. Bu bahirden lisânımızda şunu bulduk:

°Aşıkım ben saña iltifât it baña

Bunuñ vezni dâ'iredeki vezn-i aşlıye muvâfık olmak üzere:

fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

İhtâr

Lisânımızda isti°mâli şâyî° olan bahirler buraya kadar beyân olunan on bir bahirden °ibâretidir. Bunlarıñ hâricinde olan diğere bahirlerden [51] dağı ba°zı eş°ara teşâdüf olunmuş ise de °uzûbet ve leîâfetden °arî olduğundan vezinleri °arûz-ı °Oşmânî'den °add olunması tecvîz olunmadı. Bu bâbda bahr-i mütedârik hakkında dağı tereddüd olunmuş idi. Zîrâ bu bahriñ, lisânımızda isti°mâli mañdüddur. Ma°amâfih bu bahirde ba°zı külfetsiz eş°ar söylenip hafîf bestelere dağı uydurulmuş olduğundan buraya derc olundu. Bahirleriñ ve ðarblarıññ tarîk-i istihrâcına °âid bir çok ta°bîrât u işlâhât, °arûz kitablarında tafşîl olunmuş bulunmaları hasebiyle li-ecli'l-ihtîşâr burada terk olundu. Mezkûr onbir bahirden başka bahirleriñ ba°zı e°arîz u ðurûbunda şâyân-ı istimâ° eş°ar söylenilmiş olması ihtimâlden ba°id olmadığından [52] bi't-tetebbu° bunlarıñ dağı °arûz-ı °Oşmânî'ye °ilâvesi erbâb-ı himmete muhâvvelidir.

Lâhika

°Arabıñ Endülüs şuarası bir aralık nazmı bir başka tarza döküp muvaşşah tesmiye eylediler: Muvaşşahda bir kıt°anıñ her iki beyti arasına bir kâfiyede üç mışrâ° idhâl olunur ve bu mışrâ°-ı lâhikaniñ kâfiyesi ebyât-ı aşlıye-i mezkûreniñ kâfiyesine tevâfuk etmez. Ve ba°zen dağı gerek ebyât-ı aşlıyenin her bir mışrâ°ınıñ ve gerek mışrâ°-ı munzamanıñ evvellerine münâsib kâfiyede birer kelime veyâ kelâm-ı mevzûn °ilâve ederler.

Şuarâ-yı Endülüs böylece °arûzuñ kavâ'id ü hudûdını tecâvüz ile ol zamâna kadar mer°î olan tarzıñ gayrı bir tarzda şi'r inşâd eyledikleri mişilli müvellidîn-i °Arab'dan [53] bir çok şâirler kâide-i i°râba dağı mürâ°ât etmeksizin kendileriniñ luğat-i müsta°cemeleri üzere zeceller söylemişlerdir. Muvaşşahât her ne kadar kavâ'id-i °arûza ve ezcâl dağı hem °arûz ve hem de nañve tevâfuk etmez ise de bu yoldaki eş°arda dağı leîâfet ve °uzûbet

bulunduğu erbābınca muşaddaktır. Muḫaddime-i tāriḫ-i ibn-i Ḥaldūn'da bu bābda baʿzı maʿlūmāt vardır.

Lisānımızda daḫı ḳavā'id-i ʿarūz ḫāricinde olarak parmak ḫesābıyla söylenmiş olan şiʿrlerin içinde baʿzı eşʿār-ı laṭife görülmektedir ki tefʿil uşūlüne tevāfuḳ etmiyor diye bunların mehcūr-ı nazar-ı iʿtibār olmaları tecvīz olunamaz. Tefʿil uşūlünde söylenmiş olan eşʿārın baʿzılarında, şırf Türkçe olan kelimāt zāten med ü imāleye gelmedikleri ḫâlde, eñine [54] boyuna pek ziyāde çekip çekişdirerek vezne uydurulmuş olduklarından ṭabʿa muḡāyir düşmüşlerdir. Bu ḳabilden olan bir beyit şīve-i lisāna tevfiḳan okunsa vezinsiz olur. Vezne tevfiḳan okunsa tatsız olur. Şiʿrin selīs olması için bu gibi ʿuyūbdan āzāde bulunması ile berāber bir de lisānımızın āheng-i maḫşūşuna tevāfuḳ etmesi lāzım gelir. Lisānımızda müteʿaddid lisānlardan pek çok kelimāt alınmış ise de her ḫâlde bir dereceye ḳadar terk-i lisānının āheng-i maḫşūşu muḫāfaza olunmuş bulunduğundan eşʿarda daḫı bu āhengiñ bozulmasına diḳḳat olunmak şīve-i lisān iḳtizāsındandır.

Bu yolda şīve-i lisānıñ muḫāfazası tefʿil uşūlünün icrāsı ḳadar mühimdir. Parmak ḫesābıyla söylenilmiş olan eşʿār'dan tefʿil [55] uşūlüne tevāfuḳ etmeyenleri ol āhenge muvāfiḳ oldukları ḫâlde yine diñlenebilir. Vāḳıʿan hem şīve-i lisāna ve hem de uşūl-i tefʿile muvāfiḳ olan eşʿār daha mükemmel ve aʿlā ise de bu yolda nazm-ı kelām daḫı ḳolay degildir. Ḥālbuki tiyatro piyesleri ve sāʿir o yolda uzun boylu şeyler için nazm-ı kelāmda sūhūlet aranmaḡla anlarda tefʿil uşūlüne riʿāyet olunamamaḡdadır.

Parmak ḫesābıyla daḫı *keyfemā itteḫāka* söylenen sözlere mevzūn denilemeyip bunda daḫı baʿzı ḳavā'idde riʿāyet olunmak lāzım geleceḡi añlaşılmaktadır. Lākin bu ḳavā'id henüz lāyḳı vechile maʿlūm olmadığından bunları taḫdīd ü taʿyīn için ol emirde bu yoldaki eşʿarı cemʿ ü intihāb etmeli ve anlarıñ ne gibi ḳavā'idde teṭābuḳ etmesiyle selīs olduklarını teṭebbuʿ ve taʿyīn eylemelidir. İşte ehl-i himmete, edebiyāt-ı ʿOsmāniye'ye ḫidmet için bu bir vāsiʿ yoldur. [56] Parmak ḫesābında ʿaded-i ḫarekāt Manastırlı Fāʿikʿ Beg Efendi'niñ netice-i teṭebbuʿātına göre 7, 8, 10, 11, 13, 15 miḳdārları bulunup Fransızca'da olduğu gibi birden on ikiye ḳadar degildir. Ve şāyān-ı diḳḳatdır ki taḳṭiʿāt-ı mezkūre meyānında Fransızlarıñ eñ ağır eşʿarının ölçüsü olan on iki taḳṭiʿi yokdur. Ve bir nazmıñ cümle mışrāʿları ʿaynı taḳṭiʿde bulunur. Fransızca'da olduğu gibi uzunlu ḳışalı taḳṭiʿde bulunan mışrāʿlar birbiriyle imtizāc etmez. Maʿamāfiḫ muvaşşāḡ veyā müstezād ṭarzında ve şīve-i lisāna tevāfuḳ edecek bir şūretle şiʿrler söyleyerek yeñiden bir çıḡır açmak daḫı üdebā-yı ʿOsmāniye'niñ ḫuşūle getirecekleri teraḳḳiyāt cümlesinden olmak üzere beklenilebilir.

Kaynakça

- Ahmed Hamdî Şirvanlı. (1288), *Teshîlü'l-arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî'*, *Kısm-ı Evvel*, Terakki Matbaası, İstanbul.
- Albayrak, Nurettin. (1998), “Hece Vezni”, *DİA*, C 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Üzeyir. (2021), “Sultan II. Murad Devrine Ait Aruz Konulu Bir Eser: Mutahhar B. Ebî Tâlib'in Ravzatu'l-Evzân'ı”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S 24, s. 9-36.
- Atik Gürbüz, İncinur. (2010), “Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser: Manzûme-i Arûz”, *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı*, Adıyaman Üniversitesi Yayınları, s. 321-333.
- Aydın Göksoy, Ayşegül. (2019), *Sahbâ-yı Mükerrerem (İnceleme-Metin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Baran, Yılmaz. (2016), *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tadrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm'ı*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aksaray.
- Belenkuyu, Bekir. (2020), “Türkçe Aruz Kaynakçası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 24, s. 137-172.
- Coşkun, Menderes. (2003), “Edebî Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsameddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-Arûz ve Istilâhî's-Şîr'i”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (The Journal of Turkish Cultural Studies)*, S 8, 97-130.
- Çaldak, Yusuf Kenan. (2022), *Ahmed Hamdî Şirvanî ve Teshîlü'l-arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî'si*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Çetin, Nihad M. (1991), “Arûz”, *DİA*, C 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Şener. (2011), “Es-Seyyid Hüseyin Hüsni Burdurî'nin Aruzla İlgili Mizân-Nâme-i Şu'arâ Adlı Eseri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Klâsik Türk Edebiyatında Mizah-Halil Erdoğan Cengiz Adına)*, C 6, S 2, s. 367-402.
- Ekici, Hasan. (2017), “Atfî Ahmed Efendi'nin Aruz Dair Bir Eseri: Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe”, *HİKMET: Akademik Edebiyat Dergisi*, C 3, S 7, s. 140-161.
- Gıynaş, A. Kamil, Şenödeyici, Özer. (2010). “Teorik Açıdan Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 3, S 14, s. 226-240.

- Gökçe, Hasan. (2006), *Selim Sâbit Mi'yâru'l-Kelâm (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gövsa, İbrahim Alâaddin. (1933), *Meşhur Adamlar: Hayatları ve Eserleri*, C 4, (Haz.) Sedat Simavî, İstanbul.
- Güngör, Bilgin, Büyüker Güngör, Nilgün. (2018) “Necip Asım’ın Millî Aruz Risalesi (İnceleme-Metin)”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C 4, S 4, s. 953-974.
- İsen, Mustafa. (1991), “Aruzun Anadolu’daki Gelişme Çizgisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C 39, S 1991, s. 119-125.
- Kahraman, Mehmet. (2016), *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, AkademikKitaplar, İstanbul.
- Kalyon, Abuzer, Çelik, Nebi. (2017), “Manastırlı Sâlih Fâik’in “Türkçe Aruz” Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü”, *KÜLLİYAT: Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S 3, s. 37-50.
- Mahmûd Âsım. (1314), *İlm-i Arûz*, Asır Kütüphanesi, İstanbul
- Mehmed Lütfî, Akşehirli. (1330), *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz*, Dersaâdet.
- Mehmed Rifat, Manastırlı. (1308), *Mecâmü'l-Edeb*, 5. Kitâb: *İlm-i Arûz*, Kasbar Matbaası, İstanbul.
- Muhtaroglu, Nazif. (2020), “Ali Sedâd Bey: Hayatı ve Eserleri”, *Ali Sedâd, Kavâ'idü't-Tahavvülât Fî Harekâtî'z-Zerrât*.
- Mum, Cafer. (2010), “Mustafa Reşid'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (İbn Rüşd Özel Sayısı), C 3, S 6, s. 123-133.
- Mustafa Nâsır. (1329), *Arûz ve Vezn-i Millî*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.
- Öner, Necati. (1959), “Türkiyede Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedad”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 4, S 4-1, s. 60-69
- Öner, Necati. (1989), “Ali Sedad”, *DİA*, C 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Erdem Can. (2010), *Ali Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî': İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat.
- Sevgi, Ahmet. (2007), “Ahmed-i Dâî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 18, s. 1-11.
- Sevgi, Ahmet. (2008), “Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 19, 37-55.

- Şafak, Yakup. (1991), *Sürûri'nin Bahru'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. (1997), "Halîl b. Ahmed", *DİA*, C 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turan, Muhittin. (2019), "Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle fi'l-Arûz'u", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C 7, S 18, s. 107-152.
- Yazar, Sadık. (2014), "XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşki'nin Arûsu'l-Arûz'u", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S 10, s. 83-130.
- Zülfe, Ömer. (2011), "Muallim Nâcî'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 6, s. 189-208.